

Rapport

Forskningsstudie angående rasbiologiska undersökningar av tornedalingar, kväner och lantalaiset i Sverige¹

1 Inledning

- 1.1 Uppdraget
- 1.2 Metod
- 1.3 Källor och källkritik
- 1.4 Definitioner och centrala begrepp

2 Bakgrund

- 2.1 Den vetenskapliga rasbiologin – termer och teman
- 2.2 Rasbiologin i Sverige
 - 2.2.1 Svensk skullmätning
 - 2.2.2 Försvenskingsprocessen
- 2.3 Förarbetet till institutet
 - 2.3.1 Lobbyverksamhet
 - 2.3.2 Folktypsutställningen
 - 2.3.3 Svenska folktyper – ett praktverk
- 2.4 Institutet för rasbiologi – etableringen och riksdagsbeslutet
 - 2.4.1 Verksamhetens organisation och uppbyggnad
 - 2.4.2 Verksamhetens olika faser

3 Undersökning

- 3.1 De tidiga fältstudierna i Tornedalen
- 3.2 Fältstudiernas inledning i Tornedalen
- 3.3 Medhjälparnas roll i det lokala perspektivet
- 3.4 Det praktiska arbetet i fält

¹ Sverige har i ett riksdagsbeslut 1999 erkänt 5 nationella minoriteter (prop. 1998/99:143). I februari 2000 ratificerade Sverige Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter (ramkonventionen) och den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk (minoritetsspråkskonventionen). Sedan 2000 är samer (urfolk), tornedalingar, sverigefinnar, romer och judar erkända som nationella minoriteter i Sverige. Minoritetsspråken är samiska, meänkieli, finska, romani chib och jiddisch. I denna undersökning används inledningsvis etnonymerna tornedalingar, kväner och lantalaiset, syftande på Sannings- och försoningskommissionen beteckning.

- 3.5 Regionala medhjälpare
- 3.6 Hur tornedalingar framställs i institutets material

4 Sammanfattning

5 Käll- och litteraturförteckning

- 5.1 Otryckt material
- 5.2 Nätresurser
- 5.3 Arkiv
- 5.4 Intervjuer
- 5.5 Litteratur
- 5.6 Övrig litteratur

1 Inledning

Denna är en undersökning av i vilken omfattning den nationella minoriteten tornedalingar, kväner och lantalaiset (hädanefter: tornedalingar) förekommer i Institutet för rasbiologiska undersökningar från verksamhetens start fram till dess avveckling.² Rapporten är beställd av Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset.

1.1 Uppdraget

I undersökningen ingår att dels analysera orsakerna till och omfattningen av att tornedalingar utsattes för rasbiologiska undersökningar, dels undersöka hur övergreppen finansierades.³ Undersökningen genomförs på uppdrag av Sannings- och försoningskommissionen för tornedalingar, kväner och lantalaiset, och av Luleå tekniska universitet med start i november 2020.

I underlaget från kommissionen preciseras uppdraget enligt följande:

Syftet med undersökningen är att undersöka hur tornedalingar varit föremål för rasbiologiska undersökningar och studier av statens rasbiologiska institut. Undersökningen ska fördjupa och bredda den kunskap som framkommit i fallstudien om rasbiologi i rapporten *Då var jag som en fånge: statens övergrepp på tornedalingar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talet*.

I uppdraget ingår att beskriva rasbiologernas agerande och ställningstaganden, vilka på olika sätt påverkade tornedalingar – både minoriteten som kollektiv och enskilda individer inom minoriteten.

Kommissionen önskar särskilt få svar på följande frågor:

- Hur var verksamheten utformad, organiserad och finansierad och på vilket sätt berördes minoriteten?
- Vilka aktörer deltog i eller möjliggjorde agerandet? Agerade dessa aktörer samordnat eller i enlighet med gemensamma eller likartade direktiv eller ställningstaganden?
- Vad hände? Vilka uttryck tog agerandet?

² Med verksamhetens start avses när Statens institutet för rasbiologi inrättas 1922 fram till dess att verksamheten övergår till annan inriktning. Årtalet för avvecklingen är i nuläget oklart.

³ Kommittédirektiv 2020:29, s. 3.

- Vilka konsekvenser ledde agerandet till? Agerandet kan till exempel ha rört sig om att man kontrollerade, undertryckte, styrde eller reglerade minoriteten eller dess förutsättningar, åtgärder som innebar tvång eller begränsning av frihet, underlåtenhet att agera eller främja särart, särbehandling av olika slag eller att majoritetssamhällets företrädare definierade minoriteten eller andra grupper eller deras rättigheter i samhället som direkt eller indirekt påverkade tornedalingar på olika sätt.
- Vilka var motiven bakom agerandet? Fanns det ideologiska ställningstagandena bakom agerandet? Var agerandet en del av ett systematiskt förhållningssätt som fick genomslag inom flera områden i samhället?
- Avvek agerandet eller motiven för agerandet från det som skedde i samhället i övrigt eller i förhållande till andra grupper eller kategorier av individer i samhället? Om agerandet riktade sig mot vissa grupper eller kategorier: Fanns det särskilda skäl till att dessa grupper blev föremål för agerandet?
- Hur uppfattades agerandet och vilka konsekvenser fick det för minoriteten eller för individer som tillhörde minoriteten – både på kort och lång sikt?
- Vilket faktiskt inflytande hade det rasbiologiska institutets verksamhet riktad mot minoriteten på statens och andra aktörers agerande?⁴

1.2 Metod

Undersökningen genomförs med en i huvudsak kvalitativ metod med mindre inslag av kvantitativa delar.

Den kvalitativa delen omfattar bland annat analyser av litteratur och tidigare undersökningar inom ämnesområdet. Vidare genomförs även en genomgång av utvalda lokala kommunarkiv, tidningsarkiv, kompletterande intervjuer samt en bearbetning av tidigare gjorda intervjuer.

Den kvalitativa undersökningen tar i grunden sitt stöd i en *aktör-nätverksteori*, för att kunna synliggöra enskilda *aktörer* och *aktanter* på det lokala och nationella planet samt kopplingen till den regionala och nationella nivån. I undersökningen benämns *aktörer* och *aktanter* som *medhjälpare*.

⁴ Överenskommelse gällande forskningsstudie 2020, s. 2–3.

Med *aktörer* i undersökningen menas i huvudsak enskilda drivande personer, i huvudsak knutna till Institutet för rasbiologi samt personer i ledande ställning inom kyrka och statsförvaltningar vilka i sin tjänsteutövning arbetade med att möjliggöra exempelvis fältarbeten, upplåt material och handlingar för genomförandet av rasbiologiska studier med mera.

Med *aktanter* avses personer som via sin övertygelse medverkade till att stödja arbetet med exempelvis tidningsartiklar, som medlemmar i exempelvis politiska föreningar som bejakade rasbiologin eller sin på annat sätt marknadsförde nyttan av rasbiologiskt arbete. När det gäller *nätverk* avses exempelvis föreningar som *Svenska sällskapet för rashygien* samt *Mendelska sällskapet*. Dessa föreningar arbetade med lobbyverksamhet för bildandet av ett statligt institut för rasbiologi i Sverige.

Med *struktur* avses i undersökningen exempelvis själva Institutet för rasbiologi, dess organisation och struktur samt den parlamentariska svenska strukturen i form av riksdag och regering, vilka tog beslut om att bilda Institutet för rasbiologi. Till detta kan även läggas Svenska kyrkan med dess organisation, vilken möjliggjorde att rasforskarna fick tillgång till kyrkohandlingar för att bygga familjeregister.

Den kvantitativa delen av undersökningen består främst av en inventering av Institutet för rasbiologis efterlämnade bildmaterial för att få en uppfattning om i vilken omfattning tornedalningar finns med i det efterlämnade bildmaterialet i förhållande till övriga utsatta grupper som ingår i samma material. Därefter görs en sammanställning och slutskrivning utifrån en analys av det inventerade materialet.

1.3 Källor och källkritik

Undersökningen har använt relevanta källor i arkiv enligt följande:

- 1 Institutet för rasbiologis efterlämnade material i form av räkenskaper, brevsamling, administrativa handlingar, fotografier, räkenskaper med mera. Carolina Rediviva, Uppsala universitetsbibliotek, Uppsala.
- 2 Herman Lundborgs brevsamling. Carolina Rediviva, Uppsala universitetsbibliotek, Uppsala.
- 3 Prosten Georg Bergfors klippsamling. Kiruna kommuns centralarkiv/ Jukkasjärvi landskommun, Kiruna.

- 4 Handskriftssamlingen vid Umeå forskningsarkiv.
Handschrift 74. Prosten Georg Bergfors klippsamling,
Umeå.
- 5 LKAB:s företagsarkiv, brevsamling, Kiruna.
- 6 Riksarkivet, Stockholm.
- 7 Bland annat Hjalmar Falks samlingar, Riksarkivet,
Härnösand.
- 8 Urval av kommunarkiv i Jukkasjärvi, Korpilombolo,
Tärendö, Hedenäset, Gällivare och Pajala, med flera
sammanslagna äldre kommunarkiv.

De arkiv som använts i undersökningen har delvis inventerats i en första omgång redan under arbetet med förstudiens begränsade undersökning av ämnet. I huvudsak handlar det om Institutet för rasbiologis efterlämnade material i form av brevkorrespondens, viss del av ekonomi (viss del även i Riksarkivet), bildmaterial bestående av lösa påsiktskopior och monterade album och planscher, vilka förvaras i Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva. Det sistnämnda är även det primära materialet för att få en uppfattning om de olika frågeställningar som framställs i uppdraget.

I Riksarkivets depå Marieberg finns delar av Institutet för rasbiologis ekonomiska årsredovisningar samt brevkorrespondens mellan privatpersoner och Institutets chef Herman Lundborg. Vid Riksarkivets enhet i Härnösand (tidigare Landsarkivet), finns bland annat förre generalkonsuln Hjalmar Falks (1896–1977) samlingar. Falk var anlitad i fältarbetet för Institutet för rasbiologi, främst i Luleå lappmark.

I de enskilda kommunarkiven har undersökningen fokuserat i förstahand på skolarkiv där dessa finns tillgängliga. På så sätt kan det utrönas om det förelåg någon statlig rekommendation eller något statligt påbud för undersökningar av skolpliktiga barn i syfte att inhämta rasbiologiskt underlag till Institutet för rasbiologi. I samband med 1970-talets kommunsammanslagningar har ett flertal av de mindre kommunernas arkiv lagts samman till större enheter. Detta har medfört att arkivmaterial bitvis varit svårt att lokalisera, eftersom även arkivfunktioner avvecklades vid kommunsammanslagningarna.

Centrala aktörer i organiseringen och förberedelsearbetet för de omfattande fältstudierna i främst Torne lappmark var bland andra pastorn Georg Bergfors (1882–1975) i Vittangi samt hans bror tandläkaren Gustaf Bergfors (1891–1975). Den senare var en tid även anställd vid Institutet för rasbiologi som genealog och fältarbetare.

Georg Bergfors har efterlämnat två depåer av arkivmaterial som berör ämnesområdet för undersökningen. En depå består av material i forskningsarkivet vid Umeå universitet (Handskriftssamling Nr 74). En annan depå är lokaliserad i Kiruna kommuns centralarkiv, under kulturnämnden. Arkivsamlingen i Kiruna centralarkiv innehåller bland annat tidningsklipp av Bergfors – dels egenskrivna artiklar om rasbiologins nödvändighet, dels övrigt material rörande rasbiologin i Sverige.

LKAB:s företagsarkiv är beläget i Kiruna. Arkivet innehåller bland annat brevkorrespondens som berör rasbiologisk verksamhet främst knuten till disponenten Hjalmar Lundbohm (1855–1926), anställd vid LKAB 1897–1921.

När det gäller enskilda kommunarkiv har en inventering gjorts i Jukkasjärvi landskommuns arkiv samt i Kiruna, Tärendö och Korpilombolo kommuner.

Utöver ovan nämnda arkiv har intervjuer genomförts med personer som på något sätt ansett sig ha blivit utsatta för rasbiologiska undersökningar. Förutom tidigare gjorda intervjuer har ytterligare ett antal kompletterande intervjuer genomförts.⁵ Litteratur och övrigt material som ligger till grund för undersökningen, finns redovisad i avsnitt 5 *Käll- och litteraturförteckning*.

1:4 Definitioner och centrala begrepp

I undersökningen används begrepp vad gäller exempelvis folkgrupper och geografiska områden. Men liksom vad gäller alla andra nationella minoritetsgrupper är inte den nationella minoriteten tornedalning någon homogen grupp. Generellt existerar fortfarande dock den missuppfattningen, såväl inom myndigheter som hos allmänheten, att de nationella minoriteterna är homogena grupper, men inom exempelvis den romska respektive den samiska minoriteten finns ett

⁵ Med tidigare intervjuer avses intervjuer genomförda i förstudien Persson, Curt (2018). ”*Då var jag som en fånge*”: statens övergrepp på tornedalningar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talet. Övertorneå: Svenska Tornedalningars Riksförbund - Tornionlaaksolaiset: Met Nuoret.

flertal grupperingar såväl språkligt som inom den enskilda minoriteten som grupp.

Inom den nationella minoriteten tornedalingar intensifierades i början av 2000-talet ett självidentifikationsarbete där olika grupperingar valde att definiera sig själva med andra benämningar än just tornedaling.

Förutom statens fastslagna definitioner av urfolk och nationella minoriteter finns även regionala och lokala benämningar för exempelvis tornedalingar. Sådana benämningar kallas etnonymer, där begreppet *etnonym* kommer från grekiskan och är en benämning på när begrepp sätts på mänskliga kollektiv antingen av kollektivet självt (autonymer) eller av utomstående (exonymer).

Begreppet etnonym kan avse såväl en bestämd etnisk grupp som ett annat kollektiv. Autonymer utgår från gruppens egen uppfattning och självklassificering medan exonymer är benämningar av andra, till exempel något grannfolk, koloniserare eller annan extern part. De har inte sällan en pejorativ, det vill säga kränkande eller nedsättande, innebörd. Exempelvis är benämningen tornedaling en etnonym för gruppen, vilket började användas av svenska myndigheter under senare hälften av 1800-talet.⁶

I det geografiska område som utgörs av den nordligaste delen i den fysiska Tornedalen ovan odlingsgränsen, vilken begränsas till i första hand samhällena i Malmfälten och närliggande byar, finns en äldre autonym för tornedalingar – lantalaiset (sing. lantalainen).⁷ Denna benämning användes av den grupp av den tornedalsfinska nationella minoriteten som i huvudsak var bosatt ovanför lappmarksgränsen och senare även odlingsgränsen. Benämningen lantalaiset var den alldagliga benämningen fram till omkring 1960-talet, när de småskaliga jordbruken i närliggande byarna kring Malmfälten började avvecklas.

Avvecklingen innebar ett förändrat levnadsmönster för boende i byarna, då arbetspendlingen in till centralorten blev norm. Förändringen innebar även att det gamla bilaterala samlevnadsmönstret med urfolket samerna förändrades eftersom det så kallade verdisystemet successivt avvecklades, vilket innebar att tornedalingar och samer delvis samverkade inom näringsfång och djurhållning. Samerna kunde

⁶ Wallerström, Thomas (2006). *Vilka var först?: en nordskandinavisk konflikt som historisk-arkelogiskt dilemma*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, s. 40–41.

⁷ Med Malmfälten avses gruvsamhällena Malmberget och Kiruna med omliggande mindre gruvorter, exempelvis Tuolluvaara, Svappavaara och Nautanen.

exempelvis inhysa livdjur hos den bofasta meänkielitalande befolkningen och tillfälligt även bo hos värdfamiljer, i synnerhet under vinter- och flyttningsperioderna. I gengäld hade de bofasta meänkielitalande familjerna ett antal skötesrenar hos samerna, och bofasta kunde även få värdefulla varor som torkad renmjölk, rökt renkött och annat av samerna vid samernas återflyttning från den norska kusten.

Den bofasta befolkningen tornedalingar hade även egna renar, vilket bland annat framgår av olika bouppteckningar från senare delen av 1800-talet. Dessa renar användes främst som dragdjur i skogs- och jordbruket. Ända fram till början av 1900-talet framkommer detta tydligt i bouppteckningar, där ibland fler än trettioåttio körrenar tas upp i bouppteckningen. En bouppteckning från Kurravaara by 1889 visade till exempel att den avlidne ägde 30 renar till ett sammanlagt värde av 240 kronor.⁸

Detta bilaterala system har i vår samtid starkt undervärderats och sällan lyfts fram i den svenska historieskrivningen, men det är ett system som synliggör det viktiga ömsesidiga samspelet mellan samer och tornedalingar som grupper.

Förutom benämningen lantalaiset har även autonymen kvän börjat användas som etnonym sedan mitten av 1990-talet, främst av grupper i Jukkasjärvi- och Karesuandområdet. Begreppet kan ses som en etnopolitisk benämning och är ett exempel på det självidentifikationsarbete som pågår inom den icke-homogena gruppen tornedalingar.

Inom Svenska Tornedalingars Riksförbund – Tornionlaaksolaiset (STR-T), som är den officiella organisationen för den nationella minoriteten tornedalingar, är man medveten om detta och ser det som en naturlig utveckling i synliggörandet av gruppen tornedalingar som helhet.⁹

Begreppet Tornedalen är en övergripande beteckning för det i huvudsak meänkielitalande området men även här finns det biformer för begreppet. I den nordligaste delen av Tornedalen, ovanför odlingsgränsen, benämns området Lannanmaa av grupper och individer främst i Jukkasjärviområdet. I den södra delen använder däremot vissa grupper beteckningen Meänmaa. Ur ett språkligt

⁸ Se bouppteckning 1889, Arkiv Jukkasjärvi tingslags häradsrätts arkiv (SE/HLA/1040008) Volym AII:2, nr 100 Register Bouppteckningsregister, Landsarkivet i Härnösand.

⁹ Samtal med referensgrupp för STR-T i samband med förstudien 2017.

perspektiv benämns den språkliga varianten i den nordligaste delen av Tornedalen inom Lannanmaa för lannankieli.

Alla dessa exempel visar att varken språket, gruppen eller geografiska benämningar är homogena utan i ständig förändring utifrån den pågående självidentifikationsprocessen.

2 Bakgrund

I denna bakgrundsteckning beskrivs rasbiologin kort – dess uppkomst och hur begreppet använts över tid ur ett historiskt perspektiv. Vidare beskrivs även översiktligt hur rasbiologin som vetenskap etablerades i ett svenskt nationellt perspektiv med hjälp av det framgångsrika lobbyarbetet inför bildandet av Institutet för rasbiologi i Sverige, vilket var det första statliga institutet i sitt slag i världen.

Bakgrundsteckningen av rasbiologin går dock inte på djupet i denna undersökning. Anledningen är bland annat den som Björn Furuhagen så insiktsfullt beskriver i ett arbete till Forum för levande historia 2007, där han konstaterar att

- rasbiologin är ett komplext fenomen vars historia är lång och spänner över många ämnesområden
- rasbiologin och Rasbiologiska institutet är inte något okänt fenomen utan något som forskare skrivit en hel del om
- rasbiologin är en del av en bred västerländsk tradition av rastänkande och rasforskning.¹⁰

Samtidigt är det nödvändigt att kort beskriva och problematisera fenomenet för att förstå det sammanhang där rasbiologin växer fram. Dessutom behövs ett mått av historisk förkunskap för att sätta sig in i såväl det nationella som det lokala perspektivet, vilket denna studie avser att göra.

Rasbiologin utgör i sig en solitär verksamhet men den samverkar även i en omfattande försvenskningprocess som är en övergripande kontext där ett flertal olika delar ingår. Här kan bland annat nämnas språkbud, kulturassimilering, ortsnamnsförsvenskning och ändrad markanvändning, som sammantaget utgör ett övergrepp på den

¹⁰ Furuhagen, Björn (2006). *Den svenska rasbiologins idéhistoriska rötter: en inventering av forskningen*. 326:2006. Stockholm: Forum för levande historia, s. 8. Bilaga till regeringsuppdrag redovisat av Forum för levande historia 20 mars 2007

nationella minoriteten tornedalingar och en process präglad av föreställningen om det homogena landet Sverige.

2.1 Den vetenskapliga rasbiologin – termer och teman

Rasbiologin är en diffus term som haft olika innebörd beroende på var den tillämpas och av vem. När det gäller begreppet som sådant konstateras av olika nutida historieforskare i ämnet att det inte finns någon samlad heltäckande definition av begreppet.¹¹

Om vi startar en diskussion om själva begreppet rasbiologi så är det tydligt att några begrepp återkommer i såväl den befintliga litteraturen och dagspressen som i arkiven; det är begreppen *rasbiologi*, *rasforskning* och *rashygien*. De tre begreppen representerar dock olika saker under olika tidsepoker ur ett historiskt perspektiv.

När det gäller begreppet *rasbiologi* konstaterar olika nutida historieforskare i ämnet att det inte finns någon samlad heltäckande definition av begreppet, men kort innebär termen rasbiologi ett vetenskapligt studium av den mänskliga rasens variation.¹² Termen har historiska rötter i en rad olika ämnesområden som till exempel medicin, genetik, evolutionsforskning, arkeologi, socialantropologi, etnologi, historia och idéhistoria.¹³ Samtidigt bör vår egen samtid vara medveten om att den forskning som till exempel bedrevs under andra hälften av 1800-talet inte enbart kan ses som vetenskap med dagens mått mätt utan man måste förstå att den tidens politiska ideologier även var en pådrivande faktor. Historikern Martin Ericsson ger en kort och lättfattlig definition av begreppet rasbiologi enligt följande:

Med ”rasbiologi” avser jag forskning som kallat sig själv för just rasbiologi, och som strävar efter att tilldelas samhälllig status som vetenskap. ”Rasbiolog” är den som är verksam inom sådan forskning.¹⁴

Begreppet *rasforskning* är även detta en sammansatt benämning där ett antal olika vetenskapliga fält representeras. Tidigt representerat i begreppet är ämnet antropologi, där främst fysisk antropologi är drivande i studier om människosläktets särdrag och dess variation genom utforskning av artens utvecklingshistoria och genetiska

¹¹ Kramár, Leo (2009). *Rasismens ideologier: från Gobineau till Hitler*. Stockholm: Norstedt, s. 24. Se även Ericsson, Martin (2016). *Historisk forskning om rasismen och främlingsfientlighet i Sverige – en analyserande kunskapsöversikt*, kapitel 10: Rasbiologi, rasforskning och rashygien, s. 183–184.

¹² Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias (2005). *Oönskade i folkhemmet: rashygien och sterilisering i Sverige*. 2., [utök] uppl. Stockholm: Dialogos, s. 9.

¹³ Furuhausen, Björn (2006), s. 9.

¹⁴ Ericsson, Martin (2016), s. 185.

variation. Den fysiska antropologin syftar i grunden till att kategorisera individen, vilken indelas i kön, ras och egenskaper.¹⁵

Här finns även tidigt en stark koppling till arkeologin, eller fornminnesforskning som är den äldre termen. I huvudsak kretsade rasforskningen kring frågan om ursprung och arv redan från dess begynnelse.

Ordet *rashygien* kommer från tyskans ”Rassenhygiene” som myntades 1893 av läkaren och biologen Alfred Ploetz (1860–1940).¹⁶ Ploetz framförde begreppet i samband med att han vid ett seminarium argumenterade för att bilda sammanslutningar för att motverka samtidens befolkningsproblem.¹⁷

Begreppet rashygien är per definition den tillämpande delen av rasbiologin och man bör alltså se begreppet rashygien som den praktiska tillämpningen genom konkreta politiska åtgärder. Även här ger Martin Ericsson en definition av begreppet rashygien:

Med ”rashygien” avser jag sådana politiska åtgärder eller tekniker för maktutövning, som för det första legitimeras med hjälp av hänvisningar till kunskap om människans genetiska arv (oavsett vilka uttryck som används för att beskriva denna kunskap, exempelvis ”ras”, ”arv” eller ”gener”), för det andra använder denna kunskap för att på eller annat sätt påverka befolkningens sammansättning.¹⁸

Men begreppet rashygien blir ytterligare laddat när termen övergår till ett rashygieniskt perspektiv, det vill säga när ”vetenskapen” rasbiologi gifter sig med politik, riksdag och regering, och när rasbiologin görs till ett verktyg för att uppnå en politisk vision om att motverka en degenerering av en inbillad nationell homogen folkstam.

Samtida med begreppet rasbiologi, används begreppet *eugenics* (sv. eugenik) inom de anglosaxiska språkmiljöerna. Termen skapades, enligt vad som är känt, 1883 av antropologen och psykologen Francis Galton (1822–1911) som var kusin till den berömde forskaren, biologen, geologen, zoologen och teologen Charles Robert Darwin (1809–1882).¹⁹ Galton förde vid tillfället fram sin tes om att

¹⁵ Hanson, Hertha (1994). *Alkemi, romantik och rasvetenskap: om en vetenskaplig tradition*. Nora: Nya Doxa, s. 37.

¹⁶ Han deltog 1904 i skapandet och utgivningen av tidskriften *Archive für Rassen- und Gesellschaftsbiologie einschliesslich Rassen- und Gesellschaftshygiene*. Han var även initiativtagare till det tyska rashygieniska sällskapet 1905.

¹⁷ Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias (2005), s. 9.

¹⁸ Ericsson, Martin (2016), s. 187.

¹⁹ Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias (2005), s. 9.

människan var den mest fulländade varelsen i naturen och delade även in människoarten (som han såg det) i olika individer eller raser i en skala av utvecklingsstadier. Hans grundidé blev starten på socialdarwinism och tanken på att förbättra människans biologiska egenskaper genom utrensning av mindre livskraftiga individer.

2.2 Rasbiologin i Sverige

Rasbiologin i Sverige har varit föremål för en mängd undersökande publikationer de senaste 10–15 åren. Fokus har i första hand då varit på hur urfolket samerna utsattes för rasbiologins framfart, medan ingen eller mycket ringa uppmärksamhet har riktats mot de övriga nationella minoriteterna tornedalningar, sverigefinnar, romer och judar. I denna studie är fokus inriktat på tornedalningar.

I Sverige kan rasbiologins teoretiska tillämpning härledas till slutet av 1700-talet när Carl von Linné (1707–1778) 1758 placerar in människan i sitt arbete *Systema Naturae*. I sitt omfattande arbete kopplar här Linné egenskaper till en specifik rastyp när han presenterade begreppet ”ras” (lat. *race*) som avsett för människor men även för mytologiska varelser. Inom släktet *Homo sapiens* föreslog Linné fem kategorier av en lägre (icke namngiven) rank.²⁰ Dessa kategorier var *Africanus*, *Americanus*, *Asiaticus*, *Europeanus* och *Monstrosus*. De byggde enligt Linné i huvudsak på hemorten och senare även på hudfärg. Varje ras menade Linné hade specifika egenskaper som ansågs endemiska för de personer som tillhörde den.

Genomgående beskrevs européer med positiva egenskaper medan andra grupper beskrevs nedlåtande: Indianer var koleriska, röda, enkla, ivriga och stridslystna. Afrikaner var flegmatiska, svarta, långsamma, avslappnade och försumliga. Asiater var melankoliska, gula, stela, allvarliga och giriga. Européerna var bleka, muskulösa, snabba, smarta och uppfinningsrika. Den ”monstruösa” människorasen tilldelades sådana egenskaper som ”viga och klenmodiga”. I denna kategori fanns kineser, alpdvärgar, antarktisk jätte och monorchid hottentott.²¹

²⁰ Lynöe, Niels (2000). *Rasförbättring genom sterilisering: ett försök att värdera dåtidens handlingar: en studie av Svenska Läkaresällskapets skrifter 1920–1974*. (Svensk medicin; 68) Stockholm: Svenska läkaresällskapet, s. 21.

²¹ Lindqvist, Bosse (1997). *Förädlade svenskar – drömmen om att skapa en bättre människa*. Stockholm: Alfabet, s.34. Se även föreläsning av Mattias Gardell, *Rasismforskningens utmaningar*, Uppsala universitet, 2016-11-23, http://www.rasismforskning.uu.se/digitalAssets/618/c_618172-1_3-k_gardell-rasismforskningens-utmaningar.pdf, s. 4, hämtad 2021-11-15.

Men redan innan Linné presenterade sin kategorisering av människan och dess egenskaper hade världens första lagtext som handlade om ärftlighet och förädling av människan antagits i Sverige 1686 när man förbjöd människor som led av epileptiska anfall att gifta sig. Lagen, som förnyades av kung Adolf Fredrik (1710–1771) 1757, kan ses som det första försöket till arvsförädling, eftersom det i lagtexten stod att förbudet är till för att utrota en ärftlig sjukdom.²²

Linné hade ett flertal följare ur ett internationellt perspektiv, och en som börjar att konkretisera teorin om sambandet mellan kraniets form och mentala förmågor var den tyske läkaren Frantz Joseph Gall (1757–1828) som i sin egen skapelse, frenologin, i ett anförande på 1790-talet framförde sina teser om hjärnans utrymme i huvudskålen kopplat till den själsliga personligheten.²³ Denna nya tes förutsatte ett samband mellan huvudets form och kapacitet inom olika områden, och tesen stod i bjärt kontrast med kyrkans värderingar.²⁴

Galls föreläsningar var omåttligt populära och han motarbetades av kyrkan på alla plan. Det gick så långt att Gall var tvungen att lämna Österrike, och under sin ofrivilliga exil reste han runt i Europa och föreläste om frenologins innehåll och tillämpning.²⁵

Gall nådde inte helt och hållet fram med sina teorier men fick till slut oväntad hjälp av en yngre anhängare till frenologin som vetenskap. Det var Johann Kaspar Spurzheim (1776–1832), som tillsammans med Gall 1809 publicerade det första vetenskapliga verket på området – *Allmän översikt av nervsystemets och i synnerhet hjärnans anatomi och fysiologi*, vilket senare kom att bli grunden till den svenska kranialogin.²⁶

Men det tog lång tid innan initiativ togs till att organisera vetenskapen eller starta någon varaktig instans för att utveckla läran i Europa eller i Sverige. Den nya läran får sitt första aktiva säte i Paris först 1859, när världens första sällskap för antropologi bildas.²⁷ Som rörelse får ämnet fasta konturer ungefär samtidigt i England, där beteckningen var *eugenics*, och i Tyskland, där termen var *Rassenhygiene*.

²² Lindqvist, Bosse (1997), s. 37.

²³ Uddenberg, Nils (2019). *Skallmätaren: Gustaf Retzius – byllad och batad*. [Lidingö]: Fri tanke, s. 339–340.

²⁴ Hansson, Hertha (1994), s. 41.

²⁵ Uddenberg, Nils (2019), s. 340.

²⁶ Ibid.

²⁷ Lindqvist, Bosse (1997), s. 37.

Själva begreppet rasbiologi syftar, som tidigare nämnts, i huvudsak på biologiska frågeställningar som har med ras och variation att göra. Begreppet kan även kopplas till Mendels lagar och teorierna om växtförädling genom korsning av olika växtarter för att ta fram bättre grödor.²⁸ Under slutet av 1800-talet fram till tiden för sekelskiftet 1900 övergick begreppet successivt till rashygien som kan sägas vara den praktiska tillämpningen av rasbiologin.²⁹

Under slutet av 1800-talet var rasbiologin på stark frammarsch i Sverige, och eliten i olika svenska nätverk, exempelvis de politiska och kulturella miljöerna, bejakade till stor del teorin. Den svenska rasbiologin utgick i huvudsak från Joseph Arthur de Gobineaus (1816–1882) rasteori om den socialdarwinistiska strömningen, vilken dominerade i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.³⁰

Rasbiologins främsta syfte var att som vetenskap bekräfta rasteorin, vars självklara slutsats för politik och samhälle var att skilja raserna från varandra genom att identifiera och klassificera yttre kännetecken som ansågs ärftliga, och därmed även degenererande, för den önskvärda rasen.³¹ Rasteorin som utarbetats i Europa med frenologin som bas influerade tydligt den svenska teorin, vilken byggde på svenska ledande forskares teorier inom området under tidigare hälften av 1800-talet.

2.2.1 Svensk skallmätning

Den svenska rasteorin byggde kortfattat på yttre synliga fysiska kännetecken som hud- och ögonfärg samt form på skalle, käkar och näsa. Arkitekterna bakom den nya vågen inom rasforskningen i Sverige var bland andra professorn i naturalhistoria vid Uppsala universitet Sven Nilsson (1787–1883) och Gustaf Retzius (1842–1919) som tog vid där fadern Anders Retzius (1796–1860) slutade inom området. Andra ledande inom området var arkeologerna, eller fornminnesforskarna som de benämndes vid denna tid, Hans Hildebrand (1842–1913) och Oscar Montelius (1843–1921).³² Hildebrand och Montelius tillhörde den grupp arkeologer i Sverige som lade etniska tolkningar till sitt arkeologiska fyndmaterial, och de

²⁸ Mendels lagar. <http://www.ne.se/lang/mendels-lagar>, Nationalencyklopedin, hämtad 2013-08-16.

²⁹ Broberg, Gunnar (1995). *Statlig rasforskning: en historik över Rasbiologiska institutet*. Lund: Avd. för idé- och lärdomshistoria, Univ., s. 8.

³⁰ Lynöe, Niels (2000), s. 21. Se även Hagerman, Maja (2006). *Det rena landet: om konsten att uppfinna sina förfäder*. Stockholm: Prisma, s. 179.

³¹ Lundmark, Lennart (2007). *Allt som kan mätas är inte vetenskap: en populärhistorisk skrift om Rasbiologiska institutet*. Stockholm: Forum för levande historia, s. 5.

³² Hagerman, Maja (2006), s. 346.

hävdade att arkeologer måste kunna ge svar på folks härkomst, kopplat till arkeologiska fynd.³³

Men tydligast i fråga om ett vetenskapligt skallindex var generationen före Montelius och Hildebrand. Sven Nilsson och Anders Retzius arbetade ihärdigt med att bygga upp teorin om skallindex kopplat till tidigare nämnda fysiska kännetecken inom frenologin, vilket kom att bli det som mest sammankopplas med rasbiologin i vår samtid.³⁴ Anders Retzius var även den personen som under lång tid byggde upp den första mer omfattande samlingen av kranier i Sverige.³⁵

Just skallmätningarna är en av de nu existerande markörerna av rasbiologins fältarbete i Tornedalen. Det underlag som dessa rasbiologer skapade blev det omtalade skallindexet som användes i vetenskapliga underlag ända fram till efterkrigstiden. Detta index sorterade in lång- respektive kortskallar i två huvudgrupper och en mellangrupp. Den ena huvudgruppen var långskallarna (*dolichocephala ortognater*). Dessa räknades som högre stående individer. Till mellanskallarna (*mesocephala*) och kortskallarna (*brachycephala prognater*) räknades lägre stående individer som exempelvis tornedalningar.³⁶

Indexet utvecklades, som tidigare nämnts, främst av anatomen Anders Retzius som menade att huvudskålen är den väsentligaste delen av kraniet eftersom den omsluter hjärnan. Anders Retzius ansåg vidare att förhållandet mellan huvudskålens längd och bredd bildar kraniets karaktär och därmed även individens. Resultatet av mätningen utvisade om personen kunde klassificeras som lång-, mellan- eller kortskallig.

Den formel Anders Retzius lanserade för att bestämma förhållandet beskrevs kort enligt följande:

Huvudet (kraniet) skulle betraktas uppifrån och först mäta dess största bredd. Detta mått multiplicerades sedan med 100 och dividerades sedan med huvudskålens längdmått. Om exempelvis breddmättet då var 18 cm multipliceras detta tal med 100 = 1 800.

³³ Baudou, Evert (1997). *Gustaf Hallström – arkeolog i världskrigens epok*. Stockholm: Natur och Kultur, s. 158.

³⁴ Den svenska rasbiologin vilar i huvudsak på zoologen Sven Nilsson (1787–1883) som främst lanserade den så kallade storutbredningsteorin, vilken var dominerande omkring 1840–1870. Nilsson övergick senare till arkeologi och började använda kranier för att fastställa sina teorier om Nordens förhistoria.

³⁵ Blomqvist, Håkan (2006). *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet, s. 145.

³⁶ Hagerman, Maja (2006), s. 233.

Detta värde dividerades sedan med 18, då fick man ett index på 100. Om skallens bredd i stället var 15 cm och längden 20 cm, då blev index 75.³⁷

Anders Retzius fastslog senare att ett index över 80 kunde hänföras till kortskalliga medan ett index mellan 75–80 var ett mellanläge och att ett skallindex under 75 ansågs som långskalliga individer.

Skallmätning var ett bärande moment i alla de kommande inventeringar som startade i Sverige strax efter sekelskiftet. Inventeringarna skulle kartlägga dels var de lägre raserna fanns i landet, dels hur nationen skulle förhindra att dessa lägre raser beblandade sig med högre stående raser och på så sätt degenererade nationens folkstam. Rasbiologin, som i sin samtid erkändes som en vetenskap, var en av flera solitära komponenter som gemensamt även utgjorde stommen i den omfattande försvenskingsprocessen.

2.2.2 Försvenskingsprocessen

För att kunna förstå omfattningen av den svenska statens drygt tvåhundraåriga försvenskingssträvanden bör det samtidigt genomlysas vad den så kallade försvenskingspolitiken omfattar och innehåller. I centrum för denna process stod främst språket och den svenska statens systematiska arbete över tid med att införa svenskt språk och svenska sedvänjor inom det meänkielitalande området.³⁸

Förlusten av den finska landsdelen av Sverige och den nya gränsdragningen till Finland 1810 fick stora konsekvenser för Torne älvdal, Muonio älvdal och Könkämä älvdal. Gränsen, som kom att följa älvarnas kungsådor, innebar att månghundraåriga familjeägor löstes upp. Familjer fick se sina ägor hamna i nya statsbildningar, vilket i sin tur medförde svåra förluster för enskilda familjer vad gällde markägor och det faktum att många familjer splittrades i två länder.

Förlusten av Finland innebar även en lång och svår läkningsprocess för Sverige som nation. Den nordligaste delen av Sverige ägde fortfarande en stark kulturell och språklig samhörighet med den förlorade finska landsdelen av den svenska nationen. Man kan i ett verk av den svenska litteraturens stora nationalskald Esaias Tegnér (1782–1846)

³⁷ Lundmark, Lennart (2002). ”Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm”: svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv. Bjurholm: Norrlands universitetsförlag, s. 21–22.

• ³⁸ Elenius, Lars (2001). *Både finskt och svenskt: modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850–1939*. Diss. Umeå: Umeå universitet, s. 127.

skönja en ängslan för det osvenska i den nordligaste delen av riket
som speglar tidsandan väl:

Gråt, Svea, vad du mist, men skydda, vad du äger!
Från Sundets rika strand längst upp till fjällhög nord,
där lappen flyttar kring sin frihet och sin hjord,
vad skogbekrönta berg, vad fält, med skördar pryddal
O, älska vi vårt land, nog ha vi land att skydda.
Låt, Svea, dina berg fördubblad ge sin skatt,
låt skörden blomstra opp i dina skogars natt.
Led flodens böljor kring som tamda undersåtar,
och inom Sveriges gräns erövra Finland åter!³⁹

Samtidigt blev det under mitten av 1800-talet uppenbart att resurser i form av brytvärda mineraliseringar, skog och vattenkraft i de nordliga länen medförde att industrialiseringen i en något fördröjd process tog fart i norr inom det förhoppningsfulla begreppet ”framtidlandet”.⁴⁰ Men framtidlandet var också ett synsätt och begrepp iscensatt av den svenska staten samt av inhemska såväl som utländska privata investerare, i hopp om att de skulle kunna omsätta naturresurser till vinster ur ett kolonialt nationellt perspektiv.⁴¹

I detta nya perspektiv var det uppenbart att detta på naturrikedomar så rika län Norrbotten i huvudsak hade av en finsk- och samiskspråkig befolkning. Detta var ur ett svenskt nationellt perspektiv ett stort problem, sett ur lojalitetsperspektivet. Kunde man verkligen lita på Norrbottens inlandsbefolkning, med en så starkt annorlunda kultur och språkförankring än den svenska?

Med anledning av detta inledde staten en massiv försvenskningprocess av Tornedalen. Processen innefattade flera olika delar och innehöll bland annat ett omfattande språk- och kulturbad i form av läromedel beställda av staten för att tidigt grundlägga en stark svensk nationalistisk berättelse om landets ursprung och historia.

När det gäller språkfrågan i det meänkielitalande området förändrades statens förhållningssätt till exempelvis undervisningsspråket över tid. Från 1870-talet användes finskspråkiga läromedel i undervisningen – visserligen bristfälliga, men ändå på finska.⁴² Men en stark förändring

³⁹ Tegnér, Esaias (1811). Ur verket *Till Svea*. Esaias Tegnér var biskop, professor, poet och riksdagsman samt ledamot av Svenska Akademien från 1819.

⁴⁰ Sörlin, Sverker (1988). *Framtidlandet: debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*. Diss. Umeå: Umeå universitet. Stockholm: Carlssons, s. 10, s. 60.

⁴¹ Elenius, Lars (2001), s. 311.

⁴² *Ibid.*, s. 224.

vad gäller undervisningsspråk och läromedel skedde i samband med den accelererande försvenskningprocessen omkring 1925–1930, när svenska läromedel för folkskolan infördes även i Tornedalen.⁴³

Rasbiologin utgjorde med sitt innehåll en viktig komponent i försvenskningprocessen, eftersom drivkraften i det rashygieniska arbetet syftade till att motverka den hotande degenereringen av den svenska folkstammen. Rasbiologins bärande huvudsyfte var att peka ut undermåliga element i den föreställda homogena svenska folkstammen. Där utgjorde tornedalingar en del av hotet.

2.3 Förarbetet till institutet

En rasbiologisk forskning skulle i grunden dels bygga på de kraniesamlingar som inte gått förlorade i den stora branden vid Karolinska Institutet i Stockholm natten 1–2 oktober 1892, dels på nya mätningar av den svenska folkstammen. De första stegen togs på initiativ av anatomiprofessorn Vilhelm Johan Hultkrantz (1862–1938) vid Karolinska Institutet.⁴⁴ Hultkrantz, som hade ett stort intresse av fysisk antropologi, såg en möjlighet att kunna bygga en bred bas för rasbiologisk forskning, förutsatt att ekonomiskt stöd kunde frambringas och att även staten bejakade en sådan satsning.

Hultkrantz presenterade sin idé 1896 i samband med 100-årsfirandet av Anders Retzius födelse, vilket väckte ett stort engagemang hos flera forskare, inte minst hos Gustaf Retzius.⁴⁵

Frågan om att genomföra den stora undersökningen togs upp i Svenska sällskapet för Antropologi och Geografi (SSAG) som bildades redan 1873 och då under namnet Antropologiska sällskapet. Sällskapet bildades av Gustaf Retzius, av arkeologen, entomologen och etnografen Hjalmar Knut Stolpe (1841–1905), av riksantikvarien och numismatikern Hans Olof Hildebrand (1842–1913) samt av arkeologen och riksantikvarien Oscar Gustaf Agustin Montelius (1843–1921). Föreningens ändamål var enligt ändamålsparagrafen ”att inom Sverige befrämja anthropologiens studium”.

Men likt i vår egen samtid fanns det olika åsikter om hur ett projekt av denna omfattning skulle genomföras och av vem. Gustaf Retzius och Vilhelm Hultkrantz hade samma mål om att kunna genomföra en omfattande inventering av den svenska folkstammen, men de

⁴³ Ibid., s. 238.

⁴⁴ Uddenberg, Nils (2019). *Skallmätaren: Gustaf Retzius – byllad och batad*. [Lidingö]: Fri tanke, s. 363.

⁴⁵ Ibid.

företrädde olika metoder och vetenskapsteorier i frågan. Hultkrantz betonade att undersökningen borde vila på en allomfattande antropologisk, arkeologisk och etnografisk inventering, medan Retzius avvisade upplägget med följande inlägg: ”Anatomerna borde hålla sig till den fysiska antropologin och inte gå in på etnografernas och arkeologernas områden.”⁴⁶

Det blev det upplägg som Retzius företrädde men Hultkrantz kom ändå att medverka i projektet. Beslutet att genomföra den stora undersökningen av värnpliktiga togs av SSAG hösten 1896, efter att delvis privata anslag ställts till förfogande samt efter att staten godkänt den omfattande antropologiska undersökningen av värnpliktiga och samtidigt tillskjutit medel för detta.⁴⁷

Redan under den första fältsäsongen 1897 kunde 22 980 rekryter mätas, och året efter mättes 22 980 rekryter. Totalt omfattade den antropologiska undersökningen 45 688 värnpliktiga.⁴⁸

Vid mätningen identifierades försökspersonerna genom att inskrivningsnummer, namn och födelseort registrerades på speciella fältkort som framställdes för ändamålet. Dessa fältkort var identiska med de fältkort som senare kom att användas i fältarbetet inom Institutet för rasbiologisk verksamhet. Redan i fält sorterades individer bort som inte bedömdes kunna fullfölja värnpliktstjänstgöringen. Anledningen till detta ansågs vara att dessa individer kunde dra ned ett slutresultat i fråga om fysiska mått.

Det som noterades i fältkorten var egenskaper som stående och sittande kroppslängd, famnvidd (det vill säga avståndet mellan fingerspetsarna vid utsträckta armar), huvudets längd och bredd, ansiktsform samt ögon- och hårfärg. Skallmättet utfördes med en krumcirkel, vilket är ett slags graderad stor passare. Mätningarna utfördes av läkare som hade med sig ett antal sekreterare som skrev in måtten i fältkorten.⁴⁹

Detta projekt kom att bli de första omfattande rasbiologiska undersökningarna i Sverige på levande individer. Resultatet kom sedan att bilda normmått för efterkommande fältstudier som Institutet för rasbiologi skulle arbeta med.

⁴⁶ Ibid., s. 364.

⁴⁷ Ibid., s. 367.

⁴⁸ Ibid., s. 368.

⁴⁹ Ibid., s. 370.

Resultaten av de omfattande mätningarna publicerades 1902 i det stora verket *Anthropologia Suecica. Beiträge zur Anthropologie der Schweden nach den auf Veranstaltung der schwedischen Gesellschaft für Anthropologie und Geographie in den Jahren 1897 und 1898 ausgeführten Erhebungen* med Carl Magnus Fürst (1854–1935) och Gustaf Retzius som författare.⁵⁰

Vetenskapsjournalisten och författaren Maja Hagerman beskriver hur betydande detta verk kom att bli för framtida publikationer. Retzius och Fürst skrev följande i verkets slutord om den svenska nationens befolkning, och denna beskrivning skulle komma att bli ledande för kommande publikationer:

Svenskarne torde i själva verket vara de jämförelsevis renaste återstoderna af de gamla germaniska folken, och de utgöra än i dag i antropologiskt hänseende ett märkvärdigt homogent folk.⁵¹

2.3.1 Lobbyverksamhet

Det första försöket att aktivt arbeta för en fast institution för rasbiologi eller rashygienisk forskning i Sverige kan återkopplas till 1909 när ett av de drivande nätverken i frågan bildades. Hösten 1909 bildades *Svenska Sällskapet för Rashygien* (SSFR) på hotell Kronprinsen i Stockholm, av en grupp intressenter.⁵² Stiftarna var främst akademiker inom bland annat zoologi, botanik och psykiatri samt riksdagspolitiker.

Stiftarna för SSFR bestod av zoologiprofessorn Wilhelm Jakob Ebbe Gustaf Leche (1850–1921), psykiatriprofessorn Olof Willhelm Kinberg (1873–1960), anatomiprofessorn Vilhelm Johan Hultkrantz, professorn i växtanatomi och cellära Otto Rosenberg (1872–1948), medicinalprofessorn Frithiof Karl Gustaf Lennmalm (1858–1924), fysikprofessorn Svante August Arrhenius (1859–1927), läkaren och riksdagsledamoten för Liberalerna Ivan Bratt (1878–1956), docenten i psykiatri och neurologi Herman Bernhard Lundborg (1868–1943), professorn i statskunskap och riksdagsledamoten för Protektionisterna Pontus Erland Andersson Fahlbeck (1850–1923),

⁵⁰ Ljungström, Olof (2004). *Oscariansk antropologi: etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal*. [Ny, bearbetad utgåva] Hedemora: Gidlund, s. 301.

⁵¹ Hagerman, Maja (2020). En svensk raspiönjär. *Expo*; 2020:nr 3.

⁵² Persson, Curt (2013). *På disponertens tid: Hjalmar Lundbobms syn på samer och tornedalningar*. Luleå: Tornedalica, s. 39.

professorn i straffrätt, riksdagsledamoten och stadsrådet Johan Carl Wilhelm Thyrén (1861–1933), venereologen Alma Maria Katarina Sundquist (1872–1940), advokaten Georg Maria Stjernstedt (1876–1963), Alice Olga Constance Wallenberg (1858–1956), fysiologiprofessorn Hjalmar August Öhrvall (1851–1929), juristen Lars Rubenius, zoologen och ärftlighetsforskaren Harry Federley (1879–1951) samt professorn i psykiatri och socialdemokratiska riksdagsledamoten Alfred Daniel Petré (1867–1964).

SSFR hade den tyska organisationen *Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiene* som förebild när sällskapet bildades. Där var tidigare nämnda rasbiologier Hans F.K. Günther, Fritz Lenz och Alfred Ploetz ledande rasforskare. Den nybildade föreningens ändamålsstadgar var tydliga:

- 1) Insamla och bearbeta material af betydelse för studier af de mänskliga ärftlighets- och variationsförhållanden samt av sådana samhällsförhållande, som utöfva inflytande på den växande individen.
- 2) Bland sällskapets medlemmar och allmänheten sprida kunskap om rashygienens metoder och resultat till ledning för såväl offentliga åtgärder som för de enskilda individernas handlande.
- 3) Stödja vetenskapligt grundade sträfvanden för uppväxande och kommande generationers kroppsliga och andliga hälsa.⁵³

Året efter, 1910, bildades *Mendelska Sällskapet* i Lund. Sällskapet inriktade sig på genetik och växtförädling och den första styrelsen bestod av skriftställaren Robert Carl Larsson (1885–1956), zoologen och författaren Lämnart Ribbing (1876–1938), botanikern och genetikern Heribert Nils Nilsson (1883–1955), botanikern Åke Ernst Åkerman (1887–1955), botanikern Birger Kajanas (tidigare Nilsson, 1882–1931), zoologen och konstnären Ludwig Nils Nilsson (1885–1963) samt professorn i genetik Herman Nils Nilsson-Ehle (1873–1949). Det kan noteras att skriftställaren Robert Larsson kom att bli en nyckelperson i det taktiska informations- och lobbyarbetet, eftersom han författade en mängd strategiska artiklar och organiserade informationsarbetet för det genomarbetade lobbyarbetet.

⁵³ Utdrag ur stadgar för Svenska Sällskapet för Rashygien, SSFR.

Både SSFR och Mendelska sällskapet arbetade målmedvetet och långsiktigt med lobbyverksamhet för att skapa en fast plattform för rasbiologin i Sverige. Tidigt insåg man att man måste nå en bred publik för att kunna skapa motivation för en institution, och man utvecklade därför ett effektivt nätverk av vetenskapsmän, politiker och företagare i hela landet.

I en rad artiklar och föreläsningar förde man ut budskapet om det stora samhällshotet som konsekvensen av en degenererad folkstam utgjorde, och eftersom gruppen bestod av samhällsmedborgare ur det övre skiktet, med tyngdpunkt på den akademiska miljön och kända höga riksdagspolitiker, nådde de fram med budskapet. Maria Björkman uttrycker det välformulerat i sin artikel i *Socialmedicinsk tidskrift*:

Samhällsproblemen var flera, men kan sammanfattas i degeneration, ojämn nativitet i olika befolkningsgrupper, skadliga miljöinflytanden i spåren av industrialiseringen och urbaniseringen samt en allmän försämrad moral.⁵⁴

Den ledande kraften inom Svenska Sällskapet för Rashygien kom att bli Herman Lundborg. Lundborg som kom från Väse socken, Karlstad församling, i Värmland. Han studerade en rad olika ämnen vid Uppsala universitet, bland annat zootomi, morfologi, psykiatri och neurologi och senare även embryologi och marinbiologi i Bergen, psykiatri i Nederländerna och kriminalpsykologi i München.

Herman Lundborg var gift två gånger. Första gången gifte han sig den 25 juni 1900 med Thyra Pettersson (1868–1931) med vilken han fick två söner – Gunnar (1901–1973) och Sune (1903–1976). Bägge sönerna var ofta med Lundborg i fältarbetet, främst i Lappland. Andra äktenskapet inleddes den 27 september 1936 då han gifte sig med Maria Kristina Isaksdotter (1893–1968) från Övre Soppero by i Vittangi församling. Tillsammans med Maria fick han sonen Allan Sune (1927–1991).

Lundborg presenterade en avhandling i medicin 1902, vilken innehöll en undersökning om en ärftlig sjukdom på Listerlandet i Blekinge. Senare återupptog Lundborg arbetet med undersökningen om Listerlandet och presenterade en omfattande rapport 1913 med titeln *Medizinisch-biologische Familienforschungen innerhalb eines 2232köpfigen*

⁵⁴ Björkman, Maria (2012). Från rasbiologi till ärftlighetsskräck. *Socialmedicinsk tidskrift*, 2012: nr 1, s. 37.

Bauerngeschlechtes in Schweden (Provinz Blekinge). Rapporten omfattade över 700 sidor och vägde 6,5 kilo.⁵⁵

Rapporten väckte stor uppmärksamhet i såväl Sverige som övriga Europa, och i Sverige belönades arbetet med Svenska Läkarsällskapets stora pris. Lundborg hade i rapporten förenat patologiska fallstudier med den nyupptäckta mendelska genetiken och på så sätt kunnat klargöra sjukdomsbilden och nedärvingen för en ovanlig och dödlig form av epilepsi.

Med sitt arbete hade Lundborg skapat en metod för hur liknande sjukdomsundersökningar kunde bedrivas. Med hjälp av genealogiskt material ur Svenska kyrkans arkiv, med vilket Lundborg byggde ett släktregister, beskrev han sjukdomen som ett slags progressiv degeneration, det vill säga att slutdomen omvandlas genom olika släktled fram till slutstadiet och att den utvecklas enligt Mendels lagar för recessivt nedärvande. Enligt Lundborg bevisade det att den ärftliga sjukdomen lett till ekonomisk och kulturell degeneration i Blekingebygden.

Lundborgs slutsats var att det hotade hela den svenska nationen om man inte hindrade människor med undermåliga anlag från att fortplanta sig. Just detta att förhindra spridandet av sämre egenskaper var det bärande argumentet i hela det rashygieniska arbetet.

Den omfattande rapporten ledde till att Lundborg befordrades till docent i rasbiologi och medicinsk ärftlighetsforskning vid Uppsala universitet 28 oktober 1915–31 december 1921, men redan från 1911 reste Lundborg runt i Sverige och utomlands i egenskap av medlem i SSFR och propagerade kraftfullt för ett agerande mot den hotande degenereringen av den nordiska rasen. Av en notis i Dagens Nyheter, i januari 1913 framgår följande:

Docenten H. Lundborg i Uppsala har mottagit kallelse att i Helsingfors hålla några föreläsningar om modern ärftlighetsforskning, rasbiologi och rashygien. Han har redan afrest till Finland.⁵⁶

Metoderna i lobbyarbetet som de båda föreningarna arbetade med var mycket effektiva. När någon ur exempelvis SSFR hade författat en

⁵⁵ Broberg, Gunnar. Herman B Lundborg, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/9781>, *Svenskt biografiskt lexikon*, hämtad 2021-10-02.

⁵⁶ *Dagens Nyheter* 1913-01-15, s. 6.

artikel i någon av de större dagstidningarna, där artikeln propagerade för ett statligt institut för rasbiologi och samtidigt varnade för den hotande degenereringen av den nordiska rasen följde någon dag efter en ny artikel av någon ur Mendelska sällskapet som underströk vikten av den första artikelförfattarens påstående. På så sätt bearbetades beslutsfattare effektivt en taktisk opinion för att upprätta ett institut i Sverige.

En skicklig strateg i lobbyarbetet vad gäller vänskapsrecensioner var Robert Andersson. När Herman Lundborg exempelvis presenterade två olika artiklar i de ledande dagstidningarna i samband med den stora Folktypsutställningen skrev Andersson följande till Lundborg:

Jag skall naturligtvis gärna recensera båda era verk, som nu skall tryckas. Så snart jag har fått dem så skall jag skriva till redaktion på SwD. Du kan alldeles säkert räkna med Heribert-Nilsson. Du kommer att få fina artiklar av M. fil. Eberhard Bäckström i Soc-Dem. Lännart Ribbing i Stockholms Dagblad och Olof Swedberg i Dagens Nyheter kan man också räkna med.⁵⁷

Samtidigt var Herman Lundborg en flitig artikelförfattare i olika facktidskrifter, där han effektivt torgförde budskapet om vikten av ett statligt forskningsinstitut i rasbiologi för att motverka degenereringen av den svenska folkstammen. Redan 1912 beskriver Lundborg i en artikel i tidskriften *Allmänna svenska läkartidningen* hur ett forskningsinstitut för rasbiologi skulle kunna vara uppbyggt. Artikeln är införd i nummer 27 – 1912, och den har tre huvuddelar.

Del I beskriver det rashygieniska arbetet i England och hur den informella organisationen där är upplagd. I stycket om England beskriver Lundborg den tidskrift som gavs ut i landet sedan 1901:

”Biometrica”, en vetenskaplig tidskrift för ärftlighetsforskning med hjälp af statistik och biologi.

Vidare skriver Lundborg:

Redan förut hade Galton skänkt medel till grundandet af ett eugeniskt laboratorium i London, och till dess chef hade satts prof. Pearson. Från detta laboratorium har redan en serie

⁵⁷ Korrespondens från Robert Andersson till Herman Lundborg. Carolina Rediviva brevsamling.

undersökningar blifvit gjorda, som omfattat för eugeniken och sociologien viktiga frågor.⁵⁸

Vidare lyfter Lundborg fram vikten av framgångsrika donatorer för att kunna bygga upp den vetenskapliga rasbiologin inom akademien och hur viktig denna signal är för den engelska kongressen i kommande beslut. Han beskriver betydelsen av detta helt kort i stycket om England:

Helt nyligen har en mecenat, som vill vara okänd, skänkt c:a 350,000 kronor för upprättandet af en ny professur i ras-hygien (eugenik) i England vid Cambridges universitet. I samband härmed uttalas i den engelska kongressberättelsen den säkra förhoppningen att inom 10 år samtliga universitet i Storbritannien måtte vara utrustade med egna professurer i detta viktiga ämne.⁵⁹

I artikelns del II beskriver Lundborg hur arbetet med rasbiologi och rashygien bedrivs i Tyskland. På samma sätt som i framställningen om England beskriver Lundborg hur välorganiserat och taktiskt arbetet sker i Tyskland. Liksom för England framhåller Lundborg den viktiga lobbyverksamheten, där facktidsskrifter är ett av de verkningsfulla verktygen för rasbiologins etablering:

1904 grundade Ploetz tillsammans med några andra ett arkiv: Archiv f. Rassen- und Gesellschaftsbiologie, einschliesslich Rassen- und Gesellschaftshygiene, hvilket utkommit med ett band om året. 1908 startades åter en ny tidskrift: Zeitschr. f. indukt. Abstammungs- und Vererbungslehre. Dessa båda organ hafva varit af mycket stor betydelse. Ett viktigt arbete är äfven Schallmayers lärobok »Vererbung und Auslese», som förra året utkom i sin andra upplaga. De rashygieniska idéerna ha under senare år vunnit allt mer förståelse i Tyskland.⁶⁰

I avsnittet om Tyskland använder sig Lundborg av det tyska språket i större delen av artikeln, vilket visar vilken betydelse den tyska rasbiologin har för Lundborgs strävanden om ett institut i Sverige. Lundborg avlutar delen om Tyskland på ett mer personligt sätt, där han även tar tillfället i akt att påpeka att vi i Sverige har ett gott utgångsläge för att starta ett institut för rasbiologi:

⁵⁸ Lundborg, Herman (1912). Rashygieniska sträfvanden I–III, *Allmänna svenska läkartidningen*, Särtryck ur nr 27, 30, 32 och 33 1912, s. 3.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid., s. 6.

Till slut endast några personliga intryck, som jag fått af de tyska rashygienikerna. Under min resa har jag sammanträffat med och lärt känna de ledande männen. Jag måste erkänna, att jag fått en hög tanke om dem och det allvar, som präglar deras sträfvanden. Många af dem äro i hög grad arbetets män. De inse till fullo, hvilka svårigheter som komma att möta dem, innan de få dessa idéer erkända i större utsträckning i sitt land.

Det tyska folket är i stort sedt mindre ideellt anlagdt än det svenska. Jordmänen är därför i Tyskland för nya idéer af sådan art sämre än i Norden. Detta erkänna tyskarna också. Öfverallt, hvar jag kommit i dessa kretsar, har det varit en särskild rekommendation, att jag varit svensk. Dessa tyska rashygieniker erkänna oförbehållsamt sin stora beundran för vårt folk, som de anse som blomman på den germanska stammen, och detta har säkerligen ej varit något tomt smicker, ty samma uppfattning har mött mig öfverallt bland dem i skilda delar af riket.⁶¹

Den intressantaste delen i artikeln är ändå avsnitt III, där Lundborg på ett detaljerat sätt beskriver hur ett tänkt forskningsinstitut för rasbiologi skulle kunna vara organiserat och uppbyggt i Sverige. Stycket har bitvis identiska delar med den motion som senare kommer att läggas i den svenska riksdagen 1920, vilket ger vid handen att Lundborg är en av huvudförfattarna till motionen.

Lundborg inleder avsnittet med en beskrivning av sitt eget arbete med rapporten om Listerlandet och vikten av att starta ett institut för rasbiologi i Sverige. Innan Lundborg kommer in på detaljerna fastslår han följande:

Det synes mig därför vara kulturstaternas plikt att anslå härtill nödiga medel. Det är ej arbetslusten, som saknas mången sådan nutida ärftlighetsforskare, utan nödiga medel. Jag har fått ganska riklig erfarenhet i detta hänseende under de gångna åren.⁶²

Därefter beskrivs i texten hur ett forskningsinstitut borde vara organiserat för att på bästa sätt kunna motverka degenereringen av den nordiska rasen. Lundborg är här noga med att påpeka vikten av att ett institut för rasbiologi måste vara en fristående forskningsverksamhet, utan någon koppling till något statligt verk:

⁶¹ Ibid., s. 10.

⁶² Ibid., s. 12.

Emellertid vill jag särskildt betona, att dessa institut ej må blifva ämbetsverk i vanlig mening, utan **forskningsinstitut** i första rummet.⁶³

Efter detta förtydligande ger Lundborg en översiktlig beskrivning av ett rasbiologiskt instituts organisation och avdelningar:

Jag kan ej underlåta, att i korthet omnämna, hur jag tänkt mig organisationen af ett dylikt institut. Utom föreståndaren skulle det bestå af flera afdelningar, nämligen:

1. en, som omfattar familjebiologi och genealogi (familjeforskning i trängre mening);
2. en för familjestatistik;
3. en för antropologi;
4. en för kriminalologi (kriminalpsykologi o. s. v.);
5. en rent naturvetenskaplig, omfattande experimentell ärflighetsbiologi.

I spetsen för hvar och en sådan afdelning borde stå erkända vetenskapsmän, hvilka skulle ha till sin hjälp ett tillräckligt antal assistenter.⁶⁴

Längre fram i beskrivningen av verksamhetens bedrivande ger Lundborg även ett exempel på hur fältundersökningar generellt kan utformas:

Den första och enklaste metoden är naturligtvis att undersöka nu lefvande landbefolkning församlingsvis, individ efter individ, icke blott de sjuka, utan alla utan undantag, barn såväl som vuxna, d. v. s. en ren personbeskrifning i physiologiskt och patologiskt hänseende, alltså en *biologisk demografi*.

Detta skulle motsvara så att säga ett medicinskt tvärsnitt af befolkningen. Göras dylika undersökningar efter enhetlig metod och noggrant, så bör man kunna få fram jämförelsepunkter mellan olika områdets befolkning i kvalitativt hänseende. Upprepas dylika undersökningar på dessa samma orter med lämpliga tidsmellanrum, så har man möjligheter att följa de förändringar till det bättre eller sämre, som ortens befolkning undergått under så och så lång tid, hvilket naturligtvis är af den allra största betydelse.⁶⁵

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid., s. 13-14.

⁶⁵ Ibid., s. 14.

Lundborg avslutar hela artikeln med en rad argument för att skapa ett institut för rasbiologi och rashygieniskt arbete i Sverige, och som tidigare nämnts återfinns olika textdelar ordagrant i den kommande motionen. Det går även att finna delar av artikelns argumentation i en hel del olika artiklar i den svenska dagspressen skrivna av forskare och politiker, många av dem engagerade i både SSFR och Mendelska sällskapet.

Lundborgs slutargumentation i artikeln lyder enligt följande:

- 1) Vi äga bättre kyrkoböcker än något annat land i hela världen. Våra gamla s. k. husförhörböcker (eller församlingsböcker, som de numera kallas), uti hvilka hela familjer äro upptagna på samma ställe i kyrkboken, äro i sitt slag ganska enastående och äro nödvändiga, om man vill bedrifva släktbiologiska forskningar i större skala. Vissa stater i Tyskland (exempelvis Wurtemberg och delar af Baden) hafva liknande böcker, ehuru ej så gamla. De flesta andra länder (såsom våra grannländer Danmark och Norge) sakna sådana.
- 2) Vår officiella statistik är god och har redan gamla anor.
- 3) Vi äro af jämförelsevis ren ras.
- 4) Vi ha ett och samma språk och en religion. I många andra länder lägga skilda språk och olika religioner nästan oöfverstigliga hinder i vägen för alla forskningar af detta slag.
- 5) Svenska folkets allmänbildning är mycket god och intresset för biologiskt studium utbreddt.
- 6) Folktätheten är ej synnerligen stor. På grund häraf, blir det för forskaren lättare att få veta af grannar och tjänstmän, hvad han behöfver. Större, folkrika städer, hvilka uppsuga en stor del af kringboende landtbefolkning, förekomma sparsamt i vårt land.
- 7) Syfilis, som är synnerligen utbredd i de större kulturländerna, förekommer ganska sällan på den svenska landsbygden, hvilket naturligtvis är till stor fördel för vårt land och gör det lättare att draga slutsatser inom ärftlighetens område. Uti bygder, där syfilis är vanlig, är det ofta svårt att afgöra, hvad som beror på ärftlighet i trängre mening, och hvad som beror på syfilis.

Alla dessa moment tillsammans göra det för oss svenskar möjligt, att med den bästa utsikt om framgång bedrifva medicinskbiologisk ärftlighetsforskning.

Det är min uppriktiga öfvertygelse, att ett svenskt forskningsinstitut af detta slag snart skulle komma att taga ledningen och gå förbi utlandets, äfven sådana, som vore vida bättre ekonomiskt utrustade. På lämpliga forskareämnen är det säkerligen hos oss ingen brist. I organisationsförmåga kunna svenskarna också mäta sig med hvilken annan nation som helst. Det är sålunda endast på medlen det beror.⁶⁶

Artikeln som beskrivs här är en av flera likande artiklar som skrivs av Lundborg och andra samtida förespråkare som arbetar för att införa ett institut för rasbiologi i Sverige. Men artikeln är även ett bra exempel på hur den samtida lobbyverksamheten gav sig i uttryck i form av längre artiklar i facktidskrifter. De allra flesta dagstidningar i Sverige publicerade artiklar som grundades på just dessa facktidskrifters vetenskapliga artiklar.

Det var ett effektivt lobbyarbete som även tog folkbildningsmetoder till hjälp för att nå in till den bredare massan. Lundborg tog initiativ till en populärvetenskaplig skriftserie rörande eugeniska frågeställningar. Serien gavs ut i 8 nummer, varav 3 var dubbelnummer, 1919–1923 och det var en billighetsupplaga som alla kunde ha råd med. Skrifterna distribuerades till både utbildningsmiljöer och arbetsplatser och fick därigenom ett kraftfullt genomslag. Det effektiva nätverket för rasbiologi tog dessutom på sig att recensera varandras skrifter på ett positivt sätt i både landsorts- och centralortstidningar. Eftersom recensenterna var erkända samhällsbärare, blev metoden mycket verksam.

Effekten av denna lobbymetod gav till slut resultat, och ett första konkret förslag för inrättande av ett institut kom i december 1918. Då föreslog rektorn för Karolinska Institutet Frithiof Lennmalm, som även var styrelseledamot i SSFR, i en skrivelse till Nobelkommittén i fysiologi eller medicin att ett Nobelinstitut i rasbiologi och ärftlighetsforskning skulle inrättas vid Karolinska Institutet. Lennmalm, som själv var professor i neurologi, lyfte fram angelägenheten av att starta detta arbete och förhoppningarna om att med rasbiologins hjälp skapa ett friskare människosläkte. Förslaget om att inrätta ett institut under

⁶⁶ Ibid., s. 16.

Nobelkommittén föll inte styrelsen i smaken men ett första konkret förslag hade ändå lagts fram i frågan.

2.3.2 Folktypsutställningen

En annan effektiv lobbyaktivitet för att på ett landsomfattande sätt engagera föreningar och privatpersoner var det stora uppropet till den stora Folktypsutställningen 1919. Detta gav även ett brett och omfattande underlag till Lundborgs senare utgivna genomgripande arbete *Svenska folktyper*.⁶⁷ Boken kom att ligga till grund för det fortsatta rasbiologiska arbetet och var en av många utgivningar som påverkade den svenska riksdagen att fatta beslut om grundandet av det svenska rasbiologiska institutet.

Lundborg var drivande i frågan om att SSFR skulle arbeta för att organisera och genomföra en större manifestation för att synliggöra frågan om att Sverige borde instifta ett institut för rasbiologi. Grundidén var att genomföra en insamling av rastypiska uttryck från allmänheten med hjälp av aktiva nätverk, där Sveriges befolkning uppmanades att skänka exempelvis bilder, texter och föremål som exemplifierade olika rastyper i landet.

Manifestationen kom att bli ett omfattande upprop 1918 till enskilda intresseföreningar om att samla in så mycket material som möjligt för att illustrera och lyfta fram den nordiska rasen i Sverige. De första föreningarna som svarade upp till förfrågan var tre Uppsala-sammanslutningar: den kulturhistoriska föreningen Urd, Uppsalas fotografiska förening samt Norrländska studenters hembygdsförening. Senare anslöt sig ett antal hembygds- och fornminnesföreningar, bland andra Dalarnes Hembygdsförbund.

Föreningarna samlade in material från allmänheten till den kommande folktypsutställningen som brett skulle visa upp Sverige som nation, med fokus på svensk kultur och den nordiska rasen. Materialet som samlades in kunde vara fotografier på människor som ansågs vara representativa för den svenska folkstammen. Vid utställningen förevisades närmare 700 fotografier, exempel på olika rastyper i Sverige. Lundborg gav instruktioner till dem som avsåg att lämna in fotografiskt material om hur bilderna borde vara förskaffade, bland annat i

⁶⁷ Lundborg, Herman (1919). *Svenska folktyper: bildgalleri ordnat efter rasbiologiska principer och försedd med en orienterande översikt*. Stockholm: Tullberg. Tillgänglig på Internet: <http://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record%3A104403&dswid=-9684>

en artikel i Aftonbladets veckoupplaga för Finland, där reportern i artikeln underströk följande:

Docenten Lundborg bad oss påpeka önskvärdheten av att man av samma person fick dels profilbild, dels en sådan *face*. För övrigt är det onödigt att framhålla, att redan förefintliga fotografier, av sådan beskaffenhet att rastypen tillräckligt tydligt framträder, mottages med tacksamhet.⁶⁸

Därutöver samlades skisser och teckningar in för samma ändamål. Till utställningen lämnade dåtida kända personer in fotografier och teckningar, men de gav även ekonomiska bidrag för att kunna genomföra utställningen. Bland givarna kan nämnas konstnärer och författare som Albert Laurentius Johannes Engström (1869–1940), Ossian Josef David Elgström (1883–1950), Carl Olof Larsson (1853–1919), Ellen Karolina Sofia Key (1849–1926), Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf (1858–1940 och Anders Leonard Zorn (1860–1920).

Att dessa samtida berömdheter bejakade uppropet, och därmed även rasbiologin som sådan, medförde att lobbyarbetet stärktes för dem som arbetade för ett rasbiologiskt institut i Sverige.

Lundborg organiserade genom SSFR det stora uppropet 1918 i syfte att ta fram exempel på svenska folktyper. Insamlandet av svenskt folktypsmaterial engagerade många organisationer och privatpersoner och uppropet utmynnade i en påkostad utställning 1919 på Kungliga Akademien för de fria konsterna i Stockholm. Den turnerade sedan även till Visby, Gävle, Uppsala och Göteborg.

Det bakomliggande syftet med utställningen var att genom en stor nationell folkbildningsinsats låta svenskarna lära känna sig själva och sitt eget ursprung och därigenom kunde man lobbyarbeta politiskt för ett rasbiologiskt institut i Sverige. Författaren och vetenskapsjournalisten Maja Hagerman uttrycker sig enligt följande i boken *Det rena landet* när hon beskriver utställningens syfte:

Svenskarna skulle få lära känna sig själva och sin egen förträfflighet men också få veta vilka överhängande faror som hotade. På utställningen skulle de med andra ord få möta rasbiologin.⁶⁹

⁶⁸ *Aftonbladets veckoupplaga för Finland* Nr 3, 1919-10-21.

⁶⁹ Hagerman, Maja (2006), s. 353.

Utställningen omfattade ett femtiotal utställare. Bland dem fanns fotografen Borg Mesch från Kiruna, som även fick diplom som förstapristagare vid folktypsutställningen när han erhöll Stockholms-Tidningens pris. I juryn för den fotografiska tävlingen satt docenten Arvid Thor Emil Odencrants (1881–1959) samt doktorn John Hertzberg (1871–1935).⁷⁰ Förutom en prissumma fick förstapristagaren ett diplom som var utformat av Ossian Elgström och undertecknat av prins Eugen (1865–1947), konstnären Carl Larsson, konstnären Anders Zorn samt arrangören Herman Lundborg. Detta pris skattade Mesch som sin främsta utmärkelse i egenskap av fotograf.

Bland den svenska folktypsutställningens gynnare och finansiärer återfinns LKAB och disponenten Hjalmar Lundbohm som en av donatorerna, tillsammans med några av hans närmare bekantskapskrets, exempelvis konstnären Anders Zorn, upptäcktsresanden Sven Hedin (1865–1952) samt författaren, poeten och akademiledamoten Werner von Heidenstam (1859–1940).

Noterbart är att många ur Lundbohms nätverk finns med bland dem som gynnade ett rasbiologiskt institut. Bland de mer kända kan nämnas författaren Selma Lagerlöf samt författaren, pedagogen och sårartsfeministen Ellen Key. Konstnären Ossian Elgström, vilken utformade diplommet till fotografen Borg Mesch, var en ofta sedd gäst hos disponent Lundbohm i Kiruna och ingick i disponentens nätverk.

2.3.3 Svenska folktyper – ett praktverk

Den omfattande folktypsutställningen utgjorde även stommen till praktverket *Svenska folktyper* (1919), vilket var den hittills mest omfattande publikationen i det massiva lobbyarbetet. Praktverket kom att ligga till grund för de utvecklade teorierna från föreningen *Svenska sällskapet för rashygien* som bildades 1909. Föreningen hade arbetat under en längre tid för att uppmärksamma den, som de påstod, hotande degenereringen av den svenska rasen. Ett av huvudmålen var att starta ett institut som kunde inventera och kartlägga de svenska folktyperna för att därigenom kunna föreslå ett långsiktigt strategiskt arbete för att bevara den rena svenska folktypen.

Inledningen av praktverket innehåller en så kallad orienterande översikt av de svenska folktyperna. Här utvecklar Lundborg sina

⁷⁰ Johansson, Björn Axel (2017). *Att se världen: svensk fotografi under 175 år*. (Dædalus 2016/2017) Stockholm: Tekniska museet, s. 220.

teorier om högre och lägre stående raser samt risken för att blandningen mellan raserna skulle degenerera den rena svenska folktypen.

Lundborg konstaterar att det svenska folket är av naturen mera gynnad än de flesta andra: Kulturen står högt, folkmaterialet är gott och det germanska (nordiska) inslaget är starkare än i något annat land. Vidare redogör han schematiskt för de olika elementen vad gäller huvudraserna i den svenska folkstocken. Lundborg beskrev inledningsvis detta på följande sätt:

Den germanska (nordiska) eller rent av svenska rasen bildar själva stommen. Den är högvuxen och fysisk kraftig, huvud och ansikte äro långsträckta, hyn ljus och rödlett, håret blont och ögonen blå eller grå. Näsan kort och rak.⁷¹

Boken består av ett antal kapitel där Lundborg exemplifierar de olika folktyperna med bilder. Det första kapitlet benämns kort enbart *Lappar*. Det andra har titeln *Norrbottensfinnar och finska typer bland svensk befolkning i Sverige och Svensk-Finland*. Det är i detta avsnitt som tornedalingar finns representerade under begreppet ”främmande folkslag”. I den löpande brödtexten står:

Bland främmande folkslag i Sverige intaga *finnarna* det främsta rummet. De har under tidernas lopp inkommit i landet och mer eller mindre hög grad upptagits i den svenska folkstocken. Endast i Norrbotten förekomma de numera i större antal.⁷²

Därefter presenteras två tabeller där den ena tabellen visar ”den rena nordiska (svenska) typens förekomst i procent i olika landskap inom Sverige”. Den andra tabellen visar ”förekomsten av en svensk typ, som företer samma karaktär som i tabell 1 med undantag därav att även mesocephalerna (med skallindex intill 80) äro medräknade”. Längre fram i avsnittet beskriver Lundborg det främmande folkslaget nordliga finnar i Norrbotten:

En dylik finne är kortväxt, satt och grovt byggd. Han är blond, i regel ljusögd, håret är rakt och strävt, hyn ljus, ofta något grådaskigt; huvudet kort och tämligen brett liksom ansiktet. Detta får ett fyrkantigt utseende, därigenom att kindpartierna

⁷¹ Lundborg, Herman (1919), s. 7.

⁷² Ibid., s. 8–9.

äro breda ända ned till underkäksvinklarna. Näsan är rätt klumpig med konkav näsrygg (uppnäsa).⁷³

Efter dessa beskrivningar kommer ett större kapitel med titeln *Rena nordiska typer och svenska blandtyper i Sverige, Finland och på Runö*. Därefter följer kapiteln *Vallonättlingar i Sverige, Svenska judar, Zigenare samt Vagabonder, tattare, kriminella och dylika*. Näst sista kapitlet med bildbeskrivningar har titeln *Bihang*. Här beskrivs bland annat utlänningar som vistats mer eller mindre lång tid i Sverige men som dömts eller utvisats på grund av lösdriveri eller brottslighet.

Boken avslutas med ett efterord där Lundborg varnar för rasblandning men även uppmärksammar det stora intresset i landet för rasfrågan. Han uppmanar i efterordet det svenska folket att passa på att utforska raserna. Här utvecklar han vikten av att ”förädla” rasen:

Vi bör därför ej sky några offer, då det gäller att taga vara på och förkovra det biologiska arv, varmed en givmild natur försett oss. Det är farligt att invagga sig i den tron, att denna kraftkälla är outtömlig. Den kan bli mindre givande, ja den kan helt sina ut, om vi ej förstå att hushålla tillräckligt. Äldre tiders tänkare ha uttalat den vishetsregeln: »Känn dig själv, din släkt och ditt folk».⁷⁴

Praktverket kom att bli ett av de kraftfullaste verktygen i lobbyarbetet för att upprätta ett institut för rasbiologi i Sverige. *Svenska folktyper* gavs ut som häfte 7 i en serie utgivningar kopplade till den stora folktypsutställningen, och utgivningen var möjlig tack vare frikostiga bidrag av en rad privatpersoner. Längre fram i denna underökning kommer fler exempel att diskuteras vad gäller hur framställningen av de olika folktyperna presenterades.

2.4 Institutet för rasbiologi – etableringen och riksdagsbeslutet

Det intensiva och välorganiserade lobbyarbetet i nätverken gav till slut resultat. År 1920 arbetades det fram två likalydande motioner till riksdagen angående inrättandet av ett statligt institut för rasbiologi. En motion lades fram i andra kammaren av riksdagsledamoten, socialdemokraten och dåvarande undervisningsrådet i Skolöverstyrelsen Wilhelm Karl Anders Björk (1888–1975), och

⁷³ Ibid., s. 10.

⁷⁴ Ibid., s. 234.

motionen till den första kammaren var i huvudsak författad av Herman Lundborg och anatomiprofessorn vid Karolinska Institutet, Vilhelm Hultkrantz.⁷⁵

Motionerna undertecknades den 13 januari 1921 av bland andra från första kammaren Björk och socialdemokraten tillika överinspektören för sinnessjukvården i Sverige Alfred Petrén (1867–1964). Vad gäller andra kammaren kan noteras att socialdemokraten Hjalmar Branting (1860–1925) och högerledaren Arvid Lindman (1862–1936) var två av undertecknarna. Motionerna bifölls med stor majoritet fredagen den 13 maj 1921. Efter en proposition med stöd från ett enigt lagutskott beslöt därefter riksdagen att ett institut för rasbiologi skulle grundas i Sverige

Under riksdagsdebatten om inrättandet av ett institut för rasbiologi argumenterade förespråkarna ibland övertydligt för att motionen skulle bifallas. Ett exempel på en sådan argumentation kan belysas med ett citat från den liberale riksdagsledamoten Johan Jönsson (1875–1938) från Revinge:

Nationen såsom sådan har både rättighet och skyldighet att skydda sig mot fortplantning av ... släkter och ... individer, som från början är predestinerade för fängelser, dårhus och idiotanstalter.⁷⁶

Men fanns det ett motstånd i den svenska parlamentariska miljön mot att etablera ett rasbiologiskt institut? Ja, i riksdagsdebatten kunde skönjas ett motstånd främst baserat på det ekonomiska perspektivet. Motståndarna ansåg att det begärda årsanslaget på 82 500 kronor var för högt, varför enstaka riksdagsledamöter tämligen lamt argumenterade för att inte inrätta ett institut med anledning av den höga årsbudgeten.

Sverige led, liksom övriga europeiska nationer, fortfarande av den ekonomiska krisen i spåren av första världskrigets förstörelse av infrastruktur och industri. I protokollen från riksdagsdebatten syns dock inga argument som bär en etisk kritik, det vill säga att det skulle vara fel att upphöja rasbiologin till ett vetenskapligt institut i Sverige.⁷⁷

⁷⁵ Lundborg, Herman (1922). *Rasbiologi och rashygien: nutida kultur- och rasfrågor i etisk belysning*. 2. omarb. och betydligt utvidg. uppl. Stockholm: Norstedt, s. 45.

⁷⁶ Lindqvist, Bosse (1997), s. 54. Se även *Riksdagsprotokoll* nr 42, s. 48–66, fredagen den 13 maj 1921.

⁷⁷ *Riksdagsprotokoll* nr 42, s. 48–66, fredagen den 13 maj 1921.

Det går heller inte att ur ett forskningsperspektiv klargöra vilka enskilda individer som röstade för respektive emot institutets införande, vilket beror på att detaljerade voteringsprotokoll började föras och arkiveras först 1924.⁷⁸ I dagspressen finns enstaka artiklar från perioden som gäller handläggningen av motionen, men dessa artiklar speglar i princip protokollen från riksdagen, det vill säga att motargumenten baserade sig i huvudsak på ekonomiska perspektiv.

I och med riksdagens beslut fredagen den 13 maj 1921, grundat på propositionen som stöddes av ett enigt statsutskott, kunde medel i storleksordningen 60 000 kronor per år avsättas för att inrätta *Statens institut för rasbiologi*, vilket blev det officiella namnet på inrättningen.⁷⁹

För verksamheten tillsattes en styrelse bestående av sju personer, med landshövdingen i Uppsala län Hjalmar Knut Leonard Hammarskjöld (1862–1953) som ordförande. Övriga ledamöter i styrelsen för institutet var Karolinska Institutets rektor professor Karl Gustaf Frithiof Lennmalm (1858-1924) som vice ordförande samt generaldirektören i Kungliga pensionsstyrelsen Johan Gustaf Adolf af Jochnick (1870-1943), ledamoten av lagberedningen Emilia Augusta Clementina Broomé (f. Lothigius, 1866-1925), anatomiprofessorn vid Uppsala universitet Vilhelm Hultkrantz, professorn i ärftlighetslära vid Lunds universitet Nils Herman Nilsson-Ehle samt det nya institutets chef Herman Lundborg.

Ersättare från 1923 var patologiprofessor Johan Ulrik Theodor Quensel (1863–1934), anatomiprofessor Nils Gustaf Erland von Hofsten (1881–1967) samt agronomprofessor Nils Hansson (1867–1945).⁸⁰

2.4.1 Verksamhetens organisation och uppbyggnad

Förutom den ovan beskrivna styrelsen organiserades institutet med en mindre stab, vilken utökades med tiden. Lundborg beskriver det nya institutets placering inom Uppsala universitetsorganisation enligt följande:

Det lever i ett slags symbiosförhållande till universitetet; chefen är upptagen på universitetets stat utan att vara universitetsprofessor i vanlig mening. En serie rasbiologiska föreläsningar skola årligen hållas vid universitetet av institutets forskare.

⁷⁸ Förfrågan till det juridiska arkivet i riksdagen, 2021-04-12.

⁷⁹ *Riksdagsprotokoll* nr 42, s. 48–66, fredagen den 13 maj 1921.

⁸⁰ *Sveriges statskalender* (1923). Stockholm: Fritzes offentliga publikationer, s. 586.

Assistenter och extra hjälpkrafter förordnas tills vidare i mån av behov och tillgångar av styrelsen. Vid institutet äro nu första året anställda: En statistiker, tillika arkivarie och chefs ställföreträdare. En läkareassistent, en antropologisk assistent, en genealog, en kvinnlig reseassistent samt en fotograf.⁸¹

Vidare beskrivs även rasbiologins allmänna uppgifter av Lundborg i själva programförklaringen. Förklaringen upptar drygt 3 sidor i dokumentet, där inledningen lyder:

”Den rasbiologiska forskningen, som arbetar för ett högt och ädelt mål: skydd mot släktets degeneration och främjande av goda rasegenskaper, växer sig för varje dag allt starkare”. Så börjar den riksdagsmotion, som nu lett till det svenska institutets för rasbiologi upprättande, och den fortsätter: ”Den utgår från den synpunkten, att det ej gives högre värden i ett land än själva folkmaterialiet, helst om detta, såsom hos oss, av gammalt är av god beskaffenhet, denna forskningsuppgift är att närmare utreda och kartlägga alla de förhållanden beträffande ärftlighet och miljö, som förorsaka ett höjande eller ett sänkande av ett folks inre värde. Fasta hållpunkter och direktiv kunna först härigenom givas statsmakterna vid deras strävan att befordra folkets och rasens utveckling i sund riktning”.⁸²

Som chef tillsattes Herman Lundborg, som därigenom avträdde sin tjänst som docent i rasbiologi och medicinsk ärftlighetsforskning vid Uppsala universitet. I den nya organisationen fick Lundborg titeln chef med professorstitel. Närmast honom fanns en ställföreträdare och ansvarig statistiker, en medicinsk assistent samt en rasbiolog. Staben kom senare att utökas med bland annat en genealog, en antropolog, assistenter inom olika fack samt fältassistenter, främst under undersökningarna i Norrbotten.

Den hierarkiska uppbyggnaden inom verksamheten följde de normer som var gängse för tiden. I fallande ordning var det chef, statistiker, rasbiolog, genealog, antropolog, assistent, reseassistenter, fotograf, skrivbiträde och till sist vaktmästare.

Institutet fick starta sin verksamhet i gamla folkskollärarseminariet, beläget invid Domkyrkan i Uppsala. I byggnaden fick institutet nyttja 3 rum, vilket successivt utökades, eftersom mängden inventeringskort

⁸¹ Lundborg, Herman (1922), s. 49.

⁸² Lundborg, Herman (1922), s. 49–52.

och fotografier dramatiskt ökade efter de omfattande fältstudierna. Institutet fick även tidvis nyttja arkivutrymme vid Landsarkivet och Universitetsbibliotekets arkivutrymmen.⁸³

Förutom Herman Lundborg som chef för verksamheten var personaluppsättningen från starten enligt följande: Ställföreträdande chef och statistiker var licentiaten Frans Josua Linders (1882–1938). Som medicinsk assistent anställdes licentiaten Gunnar Dahlberg (1893–1956), vilken senare kom att efterträda Lundborg som chef för institutet 1936. Tjänsten som antropolog innehades från starten av Willhelm Wolfgang Krauss (1895-1970). Som genealog tillsattes från starten Ella Bertha Amalia Heckscher (1882–1964). Heckscher efterträddes 1925 av folkskolläraren August Isak Ljung (tidigare Raattamaa, 1885–1976). Som reseassistent anställdes Stina Dahlberg (f. Westberg, 1896–1978), som var maka till Gunnar Dahlberg.

Fältassistenterna rekryterades oftast lokalt. Driftsbudgetens anslag var från början 60 000 kronor per år, vilket Lundborg ansåg vara en snävt tilltagen budget som gjorde personalplaneringen svår.⁸⁴ Institutet för rasbiologi arbetade därför intensivt med att få in privata bidrag för verksamheten, med visst resultat. Från familjen Wallenberg kom exempelvis bidrag och Lundborgs gode vän i Vittangi, prästen Georg Bergfors, skrev i pressen och efterlyste ”vidsynta” donationer för institutets verksamhet.

Ett flertal enskilda donationer kom alltså in till verksamheten från kända svenska kulturpersonligheter, politiska personligheter och företagsföreträdare. De allra flesta av dessa donatorer fick positiva presentationer i det rasbiologiska presentationsmaterialet, där de presenterades med porträtt och positiva undertexter, inte sällan benämnda som rena nordiska typer.

2.4.2 Verksamhetens olika faser

I denna undersökning ska institutets övergripande verksamhet inte beröras eftersom den är beforskad i ett flertal olika undersökningar (se till exempel Gunnar Brobergs *Statlig rasforskning. En historik över Rasbiologiska institutet*). I stället ligger fokus här på institutets aktiviteter, exempelvis fältarbetet samt den lokala organisationen med dess nätverk och medhjälpare i Norrbotten och då i synnerhet Tornedalen (detta utvecklas i avsnitt 3 *Undersökning*).

⁸³ Broberg, Gunnar (1995), s. 18.

⁸⁴ 60 000 kronor 1922 kunde köpa lika mycket varor och tjänster som 1 686 869 kronor 2021 mätt med konsumentprisindex. Källa <http://www.historia.se/prisomräknare>, hämtat 2021-12-21.

Kort bör ändå nämnas att den första verksamhetsfasen inom institutet brukar beskrivas som perioden mellan starten 1922 och när dess förste chef Herman Lundborg officiellt avslutar sin tjänstgöring vid institutet 1935.

Under Lundborgs styre bedrivs en intensiv verksamhet i form av fältundersökningar samtidigt som institutet ger ut en mängd olika publikationer om tidigare gjorda fältstudier. Under den första verksamhetsfasen brottas dock institutet med ständig brist på driftsmedel och lokalbrist. Detta hämmar till viss del institutets planerade långsiktiga verksamhet och styrning. Men under den första verksamhetsfasen genomför ändå institutet en mängd fältstudier i hela landet med fokus på norra Sverige.

Efter Lundborg tar Gunnar Dahlberg över som chef 1937. Verksamheten ändrar då till viss del karaktär. Bland annat trappas fältstudierna successivt ned, för att till slut helt upphöra. År 1958, två år efter Dahlbergs bortgång, skulle Institutet för rasbiologi helt komma att upphöra som egen verksamhet. Beteckningen *Institutet för rasbiologi* togs bort och funktionen inordnades under den nya benämningen *Institutionen för medicinsk genetik* vid Uppsala universitet. I praktiken hade dock begreppet rasbiologi som vetenskaplig gren upphört att användas inom verksamheten redan under Dahlbergs ledning men fortfarande under efterkrigstiden kan man hitta beteckningen Institutet för rasbiologi i korrespondens.

Under arbetet med denna studie påträffades handlingar i Tärendö folkskolearkiv som visade att det fram till 1954 kontinuerligt skickades femårsserier av hälsokort utgörande hälsoundersökningar för avgångselever vid folkskolan till Institutet för rasbiologi.⁸⁵ Detta gjordes på anmodan av Kungliga Skolöverstyrelsen, som i cirkulär uppmanade länsskolnämnden i Norrbottens län att skicka hälsokort för avgångsklasserna i folkskolorna till Institutet för rasbiologi i femårsintervall. I skrivelsen angavs att innehållet även skulle delges vederbörande skolläkare i distriktet.

Skrivelsen inleds med tydlig myndighetsutövning i skrift om vad som åläggs den lokala folkskolenämnden i Tärendö:

⁸⁵ Tärendö kommunarkiv ligger sedan kommunsammanslagningen integrerat i Korpilombolo kommunarkiv.

Kungl. Maj:t har genom ämbetskrivelse den 17 maj 1946 föreskrivit, att hälsokort – i förekommande fall åtföljs av tilläggskort och övriga anteckningar – som föres för lärljungar vid skola med statlig eller statsunderstödd hälsovård, skall, där icke skolöverstyrelsen annorlunda bestämmer, överlämnas till rasbiologiska institutet för att där arkiveras ankommande det på överstyrelsen att i samråd med chefen för nämnda institut utfärda närmare anvisningar rörande formerna för arkivering.

/---/

Varje försändelse till rasbiologiska institutet skall vara försedd med uppgift rörande skoldistrikt och länet. Innehållet i detta cirkulär torde delgivas vederbörande skolläkare.

Stockholm den 12 oktober 1946

Kurt Falk

G.W. Herlitz/Ragnar Thun⁸⁶

I Korpilombolo kommunarkiv återfinns ett antal likande skrivelser med Institutet för rasbiologi som avsändare. I arkivet påträffades även hälsokort för avgångsklasser i Korpilombolo folkskola, vilka var färdigförpackade för att avsändas till Institutet för rasbiologi. I försändelserna med hälsokort för dessa avgångselever fanns även bifogat en medföljande bekräftelse av distriktsöverläraren. Dessa bekräftelser kunde vara formulerade enligt följande:

Till Statens rasbiologiska institut
Uppsala.

Härmed översändes närslutna hälsokort för elever, som avgått år 1949 från folkskolor inom Korpilombolo skoldistrikt, Norrbottens län.

Korpilombolo den 13 november 1954
Nils K. Nilsson
distriktsöverlärare⁸⁷

Undersökningen har inte kunnat konstatera dels vad dessa hälsokort användes till vid institutet eftersom materialet inte kan återfinnas i det

⁸⁶ Brev från Kungl. Skolöverstyrelsen till Tärendö Folkskola, den 12 oktober 1946, med begäran om insändande av hälsokort.

⁸⁷ Brev från distriktsöverläraren Nils K Nilsson den 13 november 1954 till Statens institut för rasbiologi. Medföljande handling till hälsokort för avgångsklasser i Korpilombolo folkskolor perioden 1935–1938.

efterlämnade arkivet, dels någon korrespondens som beskriver förfarandet. Med största sannolikhet har materialet destruerats i samband med att institutets arkivmaterial överfördes till Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva.

Vad som däremot kan konstateras är att de avsända hälsokorten inte innehöll angivelser av olika kroppsmått, exempelvis skullmått eller rasangivelse, vilket fältinventeringskortet vid rasbiologiernas fältstudier innehöll. Samtidigt framkommer i olika intervjuer med äldre tornedalingar att enskilda individer anser sig blivit skullmätta så sent som under 1950-talet.⁸⁸

3. Undersökning

Undersökningen ska i huvudsak belysa de regionala respektive lokala perspektiven i Tornedalen och Lannanmaa i perspektiv av det rashygieniska arbetet från början av 1900-talet fram till Institutet för rasbiologis bildande och vidare till efterkrigstid: Hur verkade de nationella medhjälparna i samverkan med de regionala och lokala?

Undersökningen tar sin utgångspunkt i de tidigaste fältstudierna i norra Sverige, vilka tog sin början under 1800-talet: Vilka var de lokala aktörerna och aktanterna, och på vilket sätt bistod dessa i fältarbetet i Tornedalen?

3.1 De tidiga fältstudierna i Tornedalen

Det är redan känt att antropologiska fältstudier av ursprungsfolket samerna och den nationella minoriteten tornedalingar startade tidigt i norra delarna av Sverige, långt innan tanken på att driva systematiska antropologiska studier av folkgrupperna i norra Sverige; Linné hade redan under 1700-talet lagt grunden för gradering av människotyper i sitt stora verk *Systema Naturae*.

De tidigaste efterföljarna att bedriva fältinventeringar i det nordliga rummet med syfte att studera folkgrupperna – hur de levde, verkade och såg ut i förhållande till den framväxande idealbilden av den germanska nordliga rasen – är bland andra läkaren, anatomen och etnografen Gustaf Wilhelm Johan von Düben (1822–1892) och makan fotografen Carolina Charlotta (Lotten) Mariana von Düben (f. von Bahr, 1828–1915).

⁸⁸ Persson, Curt (2018), s. 53–59.

Gustaf von Düben hade som professor i anatomi och fysiologi vid Karolinska Institutet redan som yrkesverksam ett stort intresse för de anatomiska samlingarna vid institutet. Gustaf von Düben efterträdde för övrigt Anders Retzius 1861 som professor i anatomi vid Karolinska Institutet.⁸⁹ Redan under 1860-talet startade von Düben en katalogisering av den omfattande kraniesamlingen, innehållande kranier hämtade från det nordliga rummet. von Dübens mål med katalogiseringen var att skapa en kortfattad etnologisk beskrivning av samerna, vilken skulle ingå i beskrivningen.⁹⁰

Mot bakgrund av detta genomförde makarna von Düben två resor till Lappland – 1868 och 1871. Ett av resultaten från dessa resor, vilket inte redovisas i denna undersökning, blev det omfattande bokverket *Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske. Ethnografiska studier af Gustaf von Düben*.⁹¹ Boken blev det första omfattande svenska verket om i första hand urfolket samerna men även om förhållandena i det nordliga rummet.

I en andra modern faksimilupplaga från 1977 tillkom Lotten von Dübens fotografier, vilka kom att bli de äldsta fotografiska illustrationerna av samer och de svenska fjällmiljöerna. De flesta bilderna presenterade de avbildade personerna i en position rakt framifrån och från sidan, för att illustrera huvudformen.

Detta sätt att avbilda och objektifiera personerna kom sedan att bli stilbildande i de kommande fältstudierna, även under Institutet för rasbiologis verksamhetstid. Utgåvan 1873 var, förutom resultatet av en etnologisk undersökning, även en av de första kända svenska anatomiska fältstudierna i det nordliga rummet.

Men den utgåva som kom att bli stilbildande för den svenska rasbiologins senare publikationer var praktverket *Finska kranier* av Gustaf Retzius, vilket gavs ut 1879. Till grund för publikationen låg en omfattande antropologisk studie av finska kranier samt natur- och litteraturvetenskapliga undersökningar. Arbetet var tänkt att ges ut på franska och det fanns därför en franskspråkig längre sammanfattning av hela verket.

⁸⁹ Ljungström, Olof (2004), s. 45.

⁹⁰ Düben, Gustaf von (1977 [1873]). *Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske: ethnografiska studier*. 2. utg. [Faksimilutgåva] Stockholm: Gidlund i samarbete med Nordiska museet, s. VII.

⁹¹ Första upplagans titel 1873.

Retzius arbetade med boken i drygt 5 år och stora bärande delar av arbetet hade publicerats tidigare i bland annat *Tidskrift för antropologi och kulturhistoria* 1875–1876, i *Ny Illustrerad Tidning* 1875 samt på den antropologiska och arkeologiska kongressen i Stockholm 1874.

Retzius skriver i förordet hur han ville forska mer på den finska stammen, eller kvänerna som han benämner gruppen:

Förf. hade hoppats, att, innan detta arbete utgafs, åtminstone kunna afhjälpa några af dessa studiers brister och utfylla deras större luckor; framför allt hade han önskat egna en undersökning åt kvänerna, den finska stam, som minst varit föremål för forskning. Då, detta likväl icke låtit sig göra, har förf. nu icke ansett sig längre kunna uppskjuta utgifvandet af dessa studier; men han gör det med den uttryckliga önskan, att de icke må uppfattas annat än såsom sådana, såsom försök till forskning i en synnerligen svår och invecklad del af den antropologiska vetenskapen.⁹²

Publikationen är även den första som konkret beskriver den finska invandringen och populationen i Sverige ur ett rasbiologiskt perspektiv. I huvudsak beskriver Retzius den finska etableringen i Värmland och Dalarna och han beskriver i inledningstexten av avsnittet även den finska etableringen i norra Sverige och den norska nordkusten, och han nämner även specifikt behovet av att undersöka kvänerna i Finland.

Det 7 sidor långa avsnitt som beskriver finska etableringar i Sverige är illustrerat med exempel på individer med finskt ursprung i Värmland, samt ett tiotal illustrationer av typiska finska byggnadsexempel i form av bastu, pörten, med mera. Första stycket i inledningen till avsnittet om finsk närvaro i Sverige lyder enligt följande:

Det har från början ingått i planen för dessa här föreliggande forskningar i den finska antropologien att göra icke blott Finlands egna innevånare och de i den aflägsna österboende finska stammar till föremål för utredning, utan äfven att härvid taga i betraktande den finska rasens utposter i väster.

Som bekant hafva ända in i senare åren finska etniska element förefunnits inom den skandinaviska halvföns gränser, detta såväl i norra Sverige och Norge som i vissa delar af båda landens midt. I Lappland och Norrland hafva från

⁹² Retzius, Gustaf (1879). *Finska kranier jämte några natur- och litteratur-studier inom andra områden af finsk antropologi*. Stockholm: Central-Tryckeriet. Onummerat försättsblad.

gränstrakterna i Finland, sedan långa tider tillbaka, finnar i större och mindre skaror utvandrat och slagit sig ned; och till Norges nordkust lär ännu en sådan utvandring ega rum. Säkert är, att ett betydande finskt element ingått i det nordliga Skandinaviens befolkning.

En utredning af detta finska elements forntida och nutida utsträckning skulle ega ganska stort etnologiskt intresse, synnerligen i samband med en undersökning af *kvänerna* i Finland; hittills föreligga dock inga undersökningar i denna riktning.⁹³

Att Herman Lundborg tagit intryck av detta arbete är tydligt; det tar sig inte minst i uttryck i Lundborgs kommande egna utgivningar inom rasbiologin, där det ofta och ingående hänvisas till Gustaf Retzius tidigare antropologiska arbeten.

3.2 Fältstudier inleds i Tornedalen

De första systematiska fältstudierna av rasbiologisk karaktär i norra Sverige, och i synnerhet i Tornedalen, genomfördes av dåvarande docenten i rasbiologi och ärftlighetslära vid Uppsala universitet, Herman Lundborg. Den medicinska fakulteten vid Uppsala universitet, där Lundborg var verksam, anslog under verksamhetsåret 1913 ekonomiska medel för att Lundborg skulle kunna genomföra fältstudier av ”befolkningsmaterialet” i Tornedalen och Sapmi.⁹⁴

Tillvägagångssättet för dessa fältstudier var i grunden detsamma som vid Retzius och Hultkrantz stora inventeringar av värnpliktiga 1897–1898. Förutom att mätningarna kompletterades med fler och olika mått samt okulära iakttagelser som exempelvis hud- och hårfärg, var skillnaden att nu gjordes en generell bedömning av rastillhörighet, och den stora skillnaden var att dessa mätningar och bedömningar av människor gjordes i individernas och gruppernas hemmiljöer.

Den första fältstudieresan som Lundborg genomförde var väl förberedd och i nära samverkan med prosten pastor Georg Bergfors i Vittangi. Inför denna första fältstudieresa hade byarna Masugnsbyn och Svappavaara gemensamt valts ut av Bergfors och Lundborg. Valet av dessa byar hade som grund att de bägge bosättningarna ansågs vara starkt ”förfinskade”, enligt pastor Bergfors grundliga redogörelse av byarnas sammansättning. Bergfors byggde detta på sin kunskap om

⁹³ Ibid., s. 141.

⁹⁴ Hagerman, Maja (2015). *Käraste Herman: rasbiologen Herman Lundborgs gåta*. Stockholm: Norstedt, s. 55.

kyrkoböckerna i församlingen, vilka beskrev familjebildningarna, och på egna observationer i samband med pastorns tjänsteutövningar i de bägge byarna.

Masugnsbyn benämndes ursprungligen för Junosuando malmberg, för att omkring 1850 erhålla namnet Junosuando masugn och i början av 1900-talet börja benämnas för Masugnsbyn. Byn fick sina första bosättare i samband med fyndet av järnmineraliseringar omkring 1630-talet, vilket ledde till järnmalmsbrytning några år senare. Den andra byn, Svappavaara, har lika gamla anor. Där började man bryta kopparmalm i mitten av 1650-talet.

Befolkningarna i dessa byar har dock flera olika ursprung. När den tidiga gruvindustrin etablerades flyttade nyrekryterade specialister till bland annat Svappavaara och Masugnsbyn. Dessa personer var främst klensmeder och konstmästare från Vallonienregionen i Belgien. Förutom dessa specialrekryterade yrkesskickliga arbetare fanns främst finskspråkiga och samiska bosättare i byarna.

Pastorn Georg Bergfors kan ses som en nyckelperson i det lokala nätverket för att möjliggöra fältarbetet för rasbiologiska undersökningar. Georg Bergfors föddes den 6 september 1882 i Ytterlännäs socken, Ångermanland. Efter studentexamen 1903 tog Bergfors en teologie kandidatexamen 1907 och prästvigdes samma år. Han var först resepräst i Pälkem, Gällivare socken, och blev därefter vicepastor i Jukkasjärvi lappmarksförsamling 1909 och därefter komminister i Vittangi kapellförsamling 1913.

Bergfors kom att arbeta i Vittangi fram till att han utnämndes till kyrkoherde i Gideå 1922. Efter detta arbetade han som kyrkoherde i Sollefteå och Multrä 1941–1953 samt som kontraktsprost 1938–1941 i Örnsköldsvik samt i Sollefteå 1949–1952.

Bergfors hem i Vittangi kyrkby kom att redan från 1913 utgöra ett nav för de tidiga fältstudierna i nordligaste Tornedalen. Förutom att hemmet användes som logi för i första hand Lundborg utgick även de olika fältstudiernas resor från familjen Bergfors hem de första åren.

Redan hösten 1912 skedde en tät korrespondens mellan Herman Lundborg och Georg Bergfors inför de kommande fältstudierna 1913, och en lokal organisation för fältstudierna bit för bit byggdes upp utifrån de behov som Lundborg beskrev för Bergfors. Förutom rent praktiska delar som att ordna logi och transporter behövdes även

omfattande förarbeten för att fältstudierna skulle kunna utföras. I ett brev daterat den 31 september 1912 skriver Lundborg till Bergfors att det bland annat behövs upprättas familjeregister för de byar där fältstudierna ska genomföras.⁹⁵ Bergfors har i sin tjänst tillgång till församlingens kyrkoarkiv, innehållande husförhör, födelse- och dödböcker med mera, och han organiserar ett arbete med att bygga familjeregister över i första hand Jukkasjärvi församling eftersom de byar som Bergfors föreslagit till Lundborg sorterar under den församlingen. För detta arbete engageras medhjälparen folkskolläraren August Ljung.

Fältundersökningarna 1913 kom i huvudsak att utgå från Svappavaara, där pastor Bergfors hade engagerat medhjälparna folkskolläraren Olof Johan Holm (1877–1929), och dennes syster nomadsskolläraren Hilja Vilhelmina Holm (1891–1957). Syskonen Holm utgör också ett tydligt exempel på hur försvenskningens processen påverkade enskilda individer, såväl i arbetet som privatlivet.

Syskonen Holm föddes i Nedertorneå församling, Norrbottens län, och bar då efternamnet Paakkari.⁹⁶ Syskonen försvenskade dock sitt efternamn till Holm efter att de examinerats till folkskollärare respektive nomadskollärare. Detta gjorde man likt många andra med finskklingande efternamn under tidigt 1900-tal, vilka kom att arbeta inom skolväsendet eller någon annan statlig myndighet. Ytterligare ett exempel på namnbyte ses hos en annan aktiv medhjälpare, nämligen tidigare nämnde folkskolläraren August Ljung (tidigare Raattamaa) som senare fick anställning som genealog vid Institutet för rasbiologi.

På resan upp till Norrbotten för denna första fältundersökning hade Lundborg resesällskap med Hjalmar Lundbohm, den dåvarande disponenten för gruvbolaget LKAB. Pastor Bergfors i Vittangi hade redan presenterat disponent Lundbohm för Lundborg i flera av de många brev som var en del i förberedelserna för fältarbetet. I dessa brev beskrev pastor Bergfors disponenten som väldigt intresserad av de stundande fältarbetena i Norrbotten och av rasbiologi i allmänhet.

Under samtalen på tågresan norrut stod det klart att Lundbohm ville veta mer om Lundborgs fältarbeten och rasbiologin, varför Lundborg bjöds in till disponentbostaden efter att tåget anlänt till Kiruna.⁹⁷ Vid

⁹⁵ Brev från Herman Lundborg till Georg Bergfors 1912-09-31. Carolina Rediviva arkiv.

⁹⁶ *Befolkningen i Sverige 1820–1947*. Arkiv Digital:
<https://www.arkivdigital.se/online/register/befolkningen-i-sverige>

⁹⁷ Hagerman, Maja (2015), s. 76.

det efterföljande besöket hos disponenten lades en viktig grund för det lokala nätverket, där ekonomiskt och praktiskt bistånd från disponenten möjliggjorde kommande fältarbeten i främst övre Tornedalen.

Det lokala nätverket kom att bestå av lokala medhjälpare i form av auktoriteter som kyrkoherden, präster, folkskollärare, företagsledare, læstadianpredikanter och olika entreprenörer inom handel. En viktig medhjälpare för det tidiga fältarbetet i övre Tornedalen som Lundborg genomförde var tidigare nämnde August Ljung. Ljung fick senare i uppdrag av Herman Lundborg att bygga familjeregister över ett flertal församlingar i Torne lappmark. Dessa familjeregister skulle sedan utgöra en bas tillsammans med fältundersökningarnas resultat. Totalt byggde Ljung familjeregister över 32 församlingar i Norrbotten och Tornedalen.

Denna första fältstudieresa våren 1913 följdes av en mängd fältinventeringsresor till Tornedalen de närmaste två decennierna. Efter varje resa skulle material från fältresorna systematiseras och skrivas in i rapporter som senare även skulle ligga till grund för artikelskrivande och bokutgivning, vars främsta syfte var att stärka lobbyarbetet för ett rasbiologiskt institut i Sverige. Allt material från de fältstudier som genomfördes före institutets öppnande överfördes efter öppnandet till institutets arkiv. Denna första fältstudieresa i övre Tornedalen, kom att stå som modell för de efterkommande fältstudierna.

Redan efter fältstudieresan 1913 gav Lundborg ut en populärvetenskaplig bok om rasbiologi 1914 med titeln *Rasbiologi och rashygien*, vilken kom att bli den första bok på svenska om den svenska rasbiologin. Anledningen till utgivningen var att nå en bredare publik i det pågående lobbyarbetet. De flesta utgivningar inom ämnesområdet skrevs i huvudsak på tyska eller franska, men i den svenska lobbyen var det angeläget att nå en större del av den svenska befolkningen, och det var skälet till att arbetet gavs ut på svenska.

Boken fick stor uppmärksamhet och följdes av ett antal artiklar som lovprisade boken och dess innehåll. Dessa artiklar som skrevs i huvudsak av medlemmar i nätverken Svenska Sällskapet för Rashygien och Mendelska Sällskapet. Lundborg slår tydligt an tonen i förordet, där han lägger ut texten om den nordiska rasen:

Vårt folk är av en renare germanskt ursprung än något annat folk i världen, det vet vi genom Retzius och Fürsts

undersökningar. Den nordiska eller germanska rasen utmärker sig genom äkta långskallighet (med skallindex intill 75), reslig kroppsbyggnad (170 cm eller däröver) samt blont hår och ljusa ögon.⁹⁸

Denna bok hade med största sannolikhet en positiv effekt på olika medhjälpare i landet, eftersom ett flertal olika enskilda finansiärer nu träder fram och aktivt vill stödja Lundborgs fältstudier. En av dem som visade intresse för Lundborgs fältarbeten och som kom att bidra med ekonomiskt stöd var konstnären Anders Zorn, som var nära vän med disponent Lundbohm.

Det var framför allt Lundbohms nätverk som kom att bli betydelsefullt för såväl genomförandet av fältstudierna som lobbyarbetet för ett rasbiologiskt institut i Sverige.

En person som Lundbohm tidigt engagerade som föreläsare, och som utgör ett bra exempel på nätverkens kraft, var zoologiprofessorn Vilhelm Leche, som även kom att bli SSFR:s förste ordförande. Detta arrangemang visar nätverkens betydelse tidigt i frågan om den alltmer accepterade rasbiologin som vetenskap. Leche engagerades för en föreläsningsturné i Norrbotten av disponenten i sin roll som ordförande i Norrbottens folkbildningsförbund. Ämnet som Leche skulle föreläsa om var inte helt okontroversiellt, och därför var kommittén i Luleå tveksam till föreläsningen. Men Lundbohm stod på sig och ordnade ekonomi och det praktiska för turnén i det nordliga rummet.

I ett brev till Leche skrev Lundbohm följande i slutet på brevet, efter att han hade avhandlat de praktiska och ekonomiska frågorna:

Låt mig också veta om du kommer ensam eller om du har sällskap med dig. Ämnen: Om du sjelf vill bestämma blir jag tacksam. Hvas du kan ge oss om människans utvecklingshistoria, de rudimentära organen, de äldsta människorna och hjertat på två föreläsningar – det vilja vi ha. Luleåborna tåla nog ej sanningen så bra som vi.

Din vän
Hjalmar Lundbohm.⁹⁹

⁹⁸ Lundborg, Herman (1914). *Rasbiologi och rasbygien: små populärvetenskapliga skisser*. Stockholm: Norstedt.

⁹⁹ Brev från Hjalmar Lundbohm till professor Wilhelm Leche. 1903-08-26. LKAB:s arkiv, brevsamling Kiruna.

Ett annat exempel på hur viktiga de lokala medhjälparna var för rasbiologiernas verksamhet var när disponent Lundbohm bistod den unge kandidaten Eskil Gustaf Olsson (1886–1915) i dennes expedition till Ruonala gamla kyrkoplats för att samla in kranier till Uppsala universitets samlingar (mer om detta nedan i avsnitt 3.3).

3.3 Medhjälparnas roll i det lokala perspektivet

Nästa fältundersökningsresa genomfördes 1914 inom ungefär samma undersökningsområde. Denna resa kom även att bilda modell för efterkommande fältstudier i det nordliga rummet. Redan nu fanns ett väl fungerande lokalt nätverk av frivilliga och avlönade medhjälpare som exempelvis fältassistenter och fotografer, vilket var en förutsättning för fältundersökningarnas genomförande.

Förutom lokal kännedom om geografin och byarnas sammansättning krävdes även språkkunskaper i meänkieli och nordsamiska. Därutöver krävdes även ett informellt bemyndigande för att rasforskarna och fältassistenter skulle kunna komma in till familjerna och utföra undersökningarna. Tillträde till familjerna kunde ske genom tillåtelse av auktoritära lokala företrädare, exempelvis kyrkoherden eller folkskolläraren, eller efter ett godkännande av lokala læstadianska predikanter.

Den læstadianska inomkyrkliga väckelsen i Torne lappmark hade vid tiden för fältundersökningarna genomgått en splittring sedan ett tiotal år tillbaka, vilket resulterat i att två huvudförgreningar av väckelserörelsen var aktiva i Torne lappmark. Dessa var i huvudsak *De förstföddas församling* (även benämnd västlæstadianer eller västkristna) samt *Gammellæstadianerna* (även benämnda östlæstadianer eller östkristna).¹⁰⁰

I denna undersökning kan den læstadianska inomkyrkliga väckelsen ses både som ett system och ett nätverk. System i den bemärkelsen att väckelsen verkar inom Svenska kyrkans hägn, och nätverk i den bemärkelsen att väckelsen präglas av sin egen särart och kommunicerar med fokus på Lars Levi Læstadius efterlämnade predikningar.¹⁰¹ Inom nätverket råder även ett starkt hierarkiskt patriarkalt system, där nätverket leds av ett råd kallat de äldstes råd eller de äldstes bord.

¹⁰⁰ Persson, Curt (2008). Læstadianism: dess uppkomst, utveckling och riktningformationer. Ingår i: *Norrbottnens årsbok 2008*. Luleå: Norrbottens hembygdsförbund, s. 134–165.

¹⁰¹ Suolinna, Kirsti (1991). Den læstadianska väckelserörelsen i Tornedalen. Ingår i: Haavio-Mannila, Elina & Suolinna, Kirsti (red.) (1991). *Studier kring gränsen i Tornedalen*. Stockholm: Nordiska rådet, s. 89–95.

När det rasbiologiska fältarbetet startade med fältstudier och inventeringar i de tidigare nämnda byarna var det nödvändigt att känna till att dessa byar var starka fästen för den læstadianska väckelsen, vilket skapade vissa tillgänglighetsproblem för Lundborg och hans medhjälpare. Inom den læstadianska väckelsen var bland annat utbildning av människan en av de svåra synderna, varför detta kunde ställa till stora svårigheter för rasbiologiska studier eftersom fotografering av individer och grupper var en av de fundamentala delarna i själva fältarbetet. Men med lokala læstadianpredikanter medgivande för detta, kunde även fotografering genomföras som ett led i undersökningarna.

En av dessa lokala predikanter var August Lundberg (1863–1930) i Lannavaara, som var behjälplig för att Herman Lundborg skulle kunna komma in hos familjerna i Sopperobyarna och genomföra fältstudier.¹⁰² August Lundberg föddes i Aspeboda församling, Kopparbergs län.¹⁰³ Han rekryterades av prinsessan Eugénie (1830–1889) av Sverige och Norge, för att till en början biträda ledarskapet för verksamheten för *Lappska missionens vänner* i Lannavaara.¹⁰⁴ Lappska missionens vänner startades på initiativ av prinsessan Eugénie i slutet av 1879, med huvudsyftet att missionera kristendom bland samerna i Torne lappmark. Ytterligare ett syfte var att motverka den læstadianska väckelsens dominerande ställning inom Svenska kyrkans verksamhetsområde i Torne lappmark.

Med tiden antog Lundberg en mer positiv inställning till den læstadianska väckelsen, för att till slut bli en av de ledande östlæstadianska predikanterna i Torne lappmark. August Lundberg var verksam som föreståndare för Lappska missionens vänner 1885–1930.

För fältundersökningarna 1914 får Herman Lundborg dels det lokala nätverket som stöd i det praktiska arbetet för organisering och genomförande av resor och boende, dels tillgång till familjer som lokaliserats genom de av August Ljung upprättade familjeregistren. De lokala nätverken var avgörande för fältarbetets genomförande. Det är även tydligt att Herman Lundborg erhåller generösa ekonomiska anslag från lokala medhjälpare, exempelvis från disponent Lundbohm.

¹⁰² Med Sopperobyarna avses orterna Lannavaara, Nedre Soppero, Silkimuotka och Övre Soppero.

¹⁰³ *Husförhörsbok Jukkasjärvi* (BD) AIIa:1 (1900–1910). Bild 1090, s. 99.

¹⁰⁴ Brännström, Olaus (1990) *Lannavaara-missionen och læstadianismen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, s. 57–59.

Till fältsäsongen 1914 anslår Lundbohm ett bidrag för verksamheten med 1 500 kronor, vilket motsvarar cirka 77 500 kronor 2021.¹⁰⁵

Förutom det ekonomiska stödet som Lundbohm gav direkt till Lundborg och fältarbetet bidrog disponenten även med praktiskt stöd för rasbiologins bredare arbete. Disponent Lundbohm gav tidigt stöd till exempelvis arkeologen Gustaf Axel Hallström (1880–1962) när denne genomförde sina tidiga expeditioner i Torne lappmark, med i huvudsak Kiruna som utgångspunkt.

Försommaren 1907 ombads Hallström att utföra kranie­mätningar av de kranier som blottades när golvet i Jukkasjärvi kyrka skulle bytas ut. Under golvet fanns ett hundratal personer begravda, bestående av såväl urfolket samer som tornedalingar. Konkret bidrog Lundbohm med både finansiell och praktisk hjälp till Gustaf Hallström när Hallström genomförde sina arkeologiska fältstudier i Torne lappmark. I brevkorrespondens mellan Lundbohm och Hallström kan tydligt utläsas Lundbohms starka intresse för Hallströms forskningsresor i främst Torne lappmark – ett intresse som bidrar till att han ordnar finansiering för Hallströms resor under säsongen 1907.

Lundbohm har ett flertal synpunkter på den av Hallström upprättade promemorian angående ”arkeologiska och geografiska undersökningar i Lappland”. Ett av flera påpekanden som Lundbohm gör handlar om vikten av att Hallström borde lära sig samiska och finska hjälpligt för att kunna kommunicera i Torne lappmark och i de norska delarna av undersökningsområdet. Av korrespondensen med Hallström framgår att Lundbohm står för en större del av Hallströms finansiering av projektet med eget kapital. Av den totala budgeten för 1907 års undersökningar ser uppställningen ut som följer:

Datum	Givare	Summa
1907-03-22	Disponent Hjalmar Lundbohm	500 kronor
1907-03-25	Lars Hiertas minne	800 kronor
1907-04-08	Sederholmska stipendiet	500 kronor
1907-04-10	Vitterhetsakademin	250 kronor
1907-06-03	Disponent Hjalmar Lundbohm	200 kronor
1907-08-27	Disponent O Almgren	50 kronor
1907-10-03	Disponent Burhardt	20 kronor
Summa		2 320 kronor ¹⁰⁶

¹⁰⁵ 1 500 SEK år 1914 kunde köpa lika mycket varor och tjänster som 77 518 SEK år 2021 mätt med konsumentprisindex. Källa: <http://historia.se/> prisomräknare.

¹⁰⁶ Gustaf Hallströms samlingar. Finanser, arkeologisk- och geografisk expedition Lappland 1907. Forskningsarkivet Umeå.

Att arkeologin nära sammankopplas med rasbiologin vid denna tid är synnerligen tydligt i Hallströms fall. I korrespondensen med Hallström gav Lundbohm tydliga direktiv, när Hallström beskrev upplägget för sina tänkta fältstudier. Vid ett tillfälle telegraferade Lundbohm till Hallström att denne borde tidigarelägga sin resa till Torne lappmark samt Kiruna och Jukkasjärvi. Anledningen var att Jukkasjärvi gamla träkyrka höll på att renoveras sommaren 1907, delvis med finansiering av LKAB genom Lundbohms försorg.

Lundbohm såg det som ytterst angeläget att Hallström skulle komma till Jukkasjärvi innan byggnadsarbetena hunnit så långt att de nya golven blev lagda. Lundbohm ville nämligen att Hallström skulle utföra mätningar av kranier på det hundratalet kroppar som låg under kyrkans golv, till största delen av samisk och tornedalsk härkomst. Mätningarna skulle sedan tillföras den omfattande undersökningen som rasbiologen Herman Lundborg bedrev. Lundbohm skrev följande i ett telegram till Hallström:

Benäget underrätta när ni beräknas komma till lappland. Vid restaureringen af Juckasjerfvi kyrka anträffades inemot 100 lik under kyrkokoret om ni avser det vore af intresse att göra kraniemätningar, borde detta ske mycket snart emedan nya golfet med allra första kommer att inläggas.¹⁰⁷

Hallström genomförde dessa skullmätningar innan golvet till kyrkan lades på plats. Hallström beskriver att han hade med sig ”instrumenten”, med vilket han menar skullmätningstrustningen till Jukkasjärvi, men att han använde dessa endast på skeletten i kyrkan denna gång.

Ett annat tillfälle när Hjalmar Lundbohm bidrar med praktiskt och ekonomiskt stöd till rasbiologin är när han upplåter del av LKAB:s transportfordon för en expedition till Rounala gamla begravningsplats. Rounala är beläget cirka 2 km väster om den gamla bosättningen vid Saarikoski i Könkämäälven, nära Trieriksröset.

Expeditionen leddes av arkeologen Eskil Gustaf Olsson (1886–1915), och hade som mål att samla in kranier från de gravsättningar som fanns på platsen. Eskil Olsson var vid tillfället anställd som amanuens vid Uppsala universitets anatomiska museum för nordiska fornsaker,

¹⁰⁷ Gustaf Hallströms samlingar. Telegram från Hjalmar Lundbohm till Gustaf Hallström. 12 augusti 1907. Forskningsarkivet Umeå.

numera benämnt Gustavianium.¹⁰⁸ Uppdraget var i grunden att samla in kranier till den anatomiska samlingen vid det anatomiska museet. I den detaljrika rapporten, anger Olsson att ”hela kyrkogården fullständigt genomgrävdes”. Vidare framgår att han tog vara på alla kranier som påträffades, utom två som var i dåligt skick.¹⁰⁹

I brevväxlingen inför expeditionen mellan Hjalmar Lundbohm och professor Johan Vilhelm Hultkrantz framgår hur viktiga medhjälparna var för genomförandet av dessa insamlingar av material till rasbiologins verksamhet. Hultkrantz skriver följande till Lundbohm angående Lundbohms och LKAB:s stöd till expeditionen:

Skattkärr (Värml.) den 7 juni 1915
Disponenten och Kommendören
Fil. Doktor J. O. Hj. Lundbohm, Kiruna.

Herr Doktor!

Enligt ett meddelande från Statsrådet O. von Sydow, som jag för ett par dagar sedan mottog, har Ni, Herr Doktor, haft godheten utlova att ställa en bil till amanuensen Eskil Olssons förfogande för resorna mellan Gellivara och Karesuando, då han efter midsommar, såsom vi hoppas, blir i tillfälle att företaga en arkeologisk-antropologisk expedition till Rounala gamla tingsplats och ödekyrkogård.

Första tanken på denna expedition väcktes af docenten H. Lundborg, som fäste min uppmärksamhet på möjligheten att å nämnda plats förvärfva en del gamla lappska kranier, hvilka naturligtvis skulle vara af oskattbart antropologiskt värde. Efter samråd med Professorerna Wiklund och Almgren beslöts att kombinera de antropologiska gräfningarna med en del arkeologiska undersökningar, och sedan nödiga medel ställts till förfogande, dels ur medicinska fakultetens i Upsala Regnelliska fond, dels af Statsrådet personligen, hoppas vi nu kunna realisera nämnda plan, så snart gynnsamt svar från vederbörande myndigheter erhållits.

Å deras vägnar, som tagit initiativet till denna expeditionen, anhåller jag nu att få frambära våra varma tack för det intresse Herr Doktorn genom välvilliga löfte visat företaget, och den värdefulla hjälp som detsamma innebär.

¹⁰⁸ Svanberg, Fredrik (2015). *Människosamlarna: anatomiska museer och rasvetenskap i Sverige ca 1850–1950*. Stockholm: Historiska museet, s. 129.

¹⁰⁹ Olsson, Eskil (1915). *Berättelse öfver de antropologiska gräfningarna å Rounala gamla kyrkogård i Karesuande sn, Lappland sommaren 1915*. Anatomiska institutionens arkiv. Kapsel D8 I.

Skulle Herr Doktorn på ett brefkort vilja meddela till hvilken person i Gellivara Amanuensen Olsson att vända sig för att göra upp närmare angående bilen, så vore vi särdeles tacksamma.

Med utmärkt högaktning,
J. Vilh. Hultkrantz
Prof. i anatomi
vid Upsala Universitet.¹¹⁰

Professor Hultkrantz får svar av disponent Lundbohm bara efter tre dagar, där Lundbohm bekräftar det utlovande åtagandet till Rounalaexpeditionen:

Den 10 juni 1915
Herr Professor J. Wilh. Hultkrantz, Skattkärr, Värmland.

Brevet av den 7 dennes har jag mottagit idag.
Som jag förut meddelat statsrådet von Sydow, skola vi ställa en bil till förfogande eller, om detta icke kan ske, den kostnad som erfordras för hyrande av en sådan. För ändamålet behöver sålunda amanuensen Eskil Olsson endast anmäla sig på eller helst förut skriva till Luossavaara-Kiurunavaara Aktiebolags kontor i Malmberget.

Jag hoppas, att hans arbete där uppe kommer att bliva givande.

Högaktningsfullt
Hjalmar Lundbohm.¹¹¹

I samband med 1914-års fältarbeten lägger Herman Lundborg även upp strategin för kommande års fältundersökningar i området. Nu när Lundborg etablerat sig i området och byggt upp ett väl fungerande nätverk, och därtill erhållit acceptans för sitt projekt, skissar han i ett brev till Gustaf Retzius på den strategi som han tänker använda i det nordliga rummet, samtidigt som han understryker hur viktigt detta lokala arbete är för rasbiologin och hur allvarligt hotet om degenereeringen av den nordiska rasen är. Han skriver följande:

¹¹⁰ Brev till Hjalmar Lundbohm från Johan Villhelm Hultkrantz 1915-06-07. LKAB:s arkiv, brevsamlingen Kiruna.

¹¹¹ Brev från Hjalmar Lundbohm till Johan Villhelm Hultkrantz 1915-06-10. LKAB:s arkiv, brevsamlingen Kiruna.

Det är utan allt tvivel viktigt för oss svenskar att få dessa frågor vetenskapligt lösta, ty vi hotas allt mer av invandringen från öster. Den ädla svenska stammen blir allt mer uppblandad och försämrad, om detta saklöst får ske. Dessa rasblandningsfrågor äro naturligtvis också av största vikt för övriga germaner och amerikanarna.¹¹²

Inför de kommande årens fältarbeten skriver han vidare i brevet till Gustaf Retzius hur han ser på rasblandningen i de byar han genomfört fältstudier i hittills och hur han avser att närmaste tiden utveckla fältstudierna i det nordliga rummet. Det är tydligt att Lundborg inspirerats av Gustaf Retzius publikation *Finska kranier*.

Av planbeskrivningen kan utläsas att han även tagit intryck av bland annat disponent Lundbohms tankar om utvidgade undersökningar även i Västerbotten:

Jag är nu i Lappland och fortsätter mina forskningar här. Det ser ut som om de skulle giva ganska rikt utbyte. Jag tror mig kunna uppvisa, att de rena lapparna och de mer rena svenskarna äro rasbiologiskt bättre kvalificerade än en befolkning uppkommen genom blandning mellan svenskar, finnar och lappar.

Som närmaste mål har jag satt mig före att undersöka på ett och samma sätt 4 olika befolkningsgrupper (med hjälp av stam- och antavlor) nämligen:

1. Rena fjällappar inom Jukkasjärvi församling.
2. Två byars bofasta befolkning här som uppkommit genom blandning mellan svenskar, finnar samt i mindre utsträckning lappar.
3. Blandbefolkning mellan lappar och svenskar i Arvidsjaur och Malå.
4. Rena svenskar i Värmland. Jag har redan utsett platsen där, det är Ölme mellan Kristinehamn och Karlstad, varest vi ha i övervägande antal blond, blåögd befolkning.
Var och en av dessa grupper omfatta c:a 800 personer.

Herman Lundborgs fältundersökningar i Tornedalen pågick i stort sett kontinuerligt under två decennier. Från 1930-talet arbetade Lundborg själv med insamlat material för olika sammanställningar inom institutets verksamhet. Efter att Lundborg avgått som chef för

¹¹² Brev från Herman Lundborg till Gustaf Retzius 1914-02-20. Carolina Rediviva arkiv.

institutet 1935 upphörde dock de välorganiserade fältundersökningarna i Tornedalen för Institutet för rasbiologiska vidkommande.

Under de dryga två decennier som Herman Lundborg bedrev fältundersökningar i Tornedalen och övriga delar av Norrbotten genomfördes fältstudier av tornedalingar på ett flertal orter i Tornedalen, vilket framgår av kvarlämnat material i Carolina Rediviva arkiv.

När det gäller gruppen tornedalingar kan även konstateras att dessa finns representerade i större omfattning än vad som tidigare varit känt. Att beakta i materialet är också att man ur Institutets synvinkel ofta har angett tornedalingar som ”finska undersåtar” och i vissa fall även använt benämningen ”tattare” i arkivmaterialet. Det torde innebära att det föreligger ett mörkertal vad gäller antalet gånger tornedalingar förekommer i arkivmaterialet.

I arkivmaterialet finns bilder och dokument som synliggör att rasbiologiska fältstudier genomförts på ett flertal orter i Tornedalen, med tyngdpunkt på de nordligaste. Bland de orter där det med säkerhet, främst genom bildmaterial, har kunnat fastställas att fältarbete genomförts kan nämnas Karesuando, Silkkimuotka, Övre Soppero, Nedre Soppero, Lannavaara, Vittangi, Svappavaara, Jukkasjärvi, Kurravaara, Käyrävuopio, Kattuvuoma, Junosuando, Tärendö, Pajala, Korpilombolo, Övertorneå och Haparanda.

Generellt är personerna på bilderna anonymiserade och objektifierade när de presenteras i de olika bokutgivningar som Institutet för rasbiologi gav ut. I grundmaterialet som undersökningen arbetat med är däremot namn och ort bitvis nedtecknat, vilket ger en beskrivning av såväl individer som familjetillhörighet. I undersökningen kunde 154 personer tillhörande gruppen tornedalingar identifieras med namn och hemort. Dessutom tillkom bland annat gruppbilder på skolbarn och konfirmander, där dock oftast endast lärarna var namngivna.

Brevkorrespondensen ger vidare en bild av vilka orter som fungerade som knutpunkter i fältarbetet, där aktiva personer arbetade med insamling av data mot ersättning som medhjälpare och fältassistenter men ofta även genom sin roll som auktoritetsperson på orten. Dessa auktoritetspersoner var som tidigare nämnts ofta folkskollärare, präster och ledande predikanter samt handelsmän på platsen.

Brevkorrespondensen ger även en bild av enskilda personers engagemang på de olika orterna i Tornedalen. Engagemanget bestod oftast i

enskilda penninggåvor direkt till Herman Lundborg eller praktisk hjälp bestående av logi, transport och förplägnad i samband med institutets fältarbeten.

3.4 Det praktiska arbetet i fält

Hur gick då fältarbetet till rent praktiskt och vilken utrustning användes för arbetet? I stort sett var grundutrustningen för fältinventeringen densamma som vid den stora mätningen av värnpliktiga 1897–1898. Skillnaden var att i fältundersökningarna i Norrbotten och Tornedalen tillkom en mer omfattande fotografering samt olika okulära bedömningar av bland annat hud- och hårfärg samt rastillhörighetsbedömning.

När Herman Lundborg och hans medhjälpare kom till platsen där själva fältstudien skulle genomföras inkvarterades gruppen i en byggnad som ställts i ordning i förväg, där gruppen kunde ha sin bas.

De första två fältsäsongerna (1913 och 1914) hade byggnaden hyrts för gruppens räkning av Georg Bergfors. En tid innan fältarbetet startade hade dessutom Bergfors, i samråd med folkskolläraren eller lokala predikanter, förberett folket i den aktuella byn vad som skulle ske och hur undersökningarna skulle genomföras. De vuxna personerna i byn ombads komma till den byggnad där gruppen var stationerad enligt ett i förväg uppgjort schema medan barnen i de flesta fall undersöktes i en skolbyggnad i samband med ordinarie undervisningstid.

Vad som mättes vid fältstudierna framgår av själva fältkortet där alla värden skrevs in av de medföljande fältassistenterna. Dessa var oftast rekryterade på den ort som inventerades, främst med anledning av språkkunskaper. Den lokala rekryteringen var viktig dels för att legitimera verksamheten, dels för att överbrygga språkförbistring.

På fältkortets förstasida fördes basuppgifter in om individen: födelseår och härkomst, namn på individen och namn på föräldrar, var de var födda samt antal levande syskon till individen. För att ange individens kön på kortet klipptes ett visst hörn av beroende vilket kön individen hade. Klipptes det högra hörnet av var det en kvinna medan det vänstra hörnet klipptes av om det var en man.

På fältkortets andra sida angavs alla detaljuppgifter från själva mätandet. I den översta delen angavs bland annat kroppsvikt, hull, ögonfärg, hårfärg samt näsans form och vinkel. Den större delen av

baksidan på fältkortet var indelad i ett fyrtiotal kolumner där olika mått angavs. Måtten angavs i procent för avvikelse från ett idealmått som ansågs utgöra normen för den rena nordiska ariska rasen, vilket utgick från en skala utformad enligt Rudolf Martins *Lehrbuch der Anthropologie*¹¹³

Rudolf Konrad Louis Martin (1864–1925) var en antropolog och etnograf som grundlade det antropologiska mätsystem som de fältarbetande rasbiologerna och fältassistenterna använde sig av, och idealmåtten utgick från normen för den nordiska ariska rasen. Om personen som mättes exempelvis inte nådde upp till ideallängden av den norm som tagits fram angavs en avvikelse, exempelvis -20 procent, i fältkortets kolumn för längdmått.

De instrument som användes för att utföra mätningarna var olika vinkelgradsinstrument samt talmetrar,¹¹⁴ men det instrument som mest förknippas med rasbiologin är utan tvekan den graderade krumcirkeln. Detta verktyg fanns i olika utföranden och användes för att fastställa måtten för huvudets grundform, enligt det skallindex som Retzius tagit fram.¹¹⁵

Även hud- och hårfärg skulle anges i fältstudien vad gäller såväl huvud och ansikte som kropps- och könshår. För att avgöra hud- och hårfärg användes två färgskalor – en för hår och en annan för hud. Den som undersökte individen höll upp en färgskala invid exempelvis ansiktet och när en kulör ansågs överensstämma med individens hudkulör fördes den beteckning som fanns på skalan in i avsedd kolumn i fältkortet. Samma förfarande användes för att bestämma hårfärg för kroppsbehåring, könshår och hår på huvud och eventuellt skägg.

Förutom dessa basuppgifter fanns även ett fält där det angavs vilken rastyp som individen tillhörde och fältkortet innehöll även ett individnummer som kopplades till de fotografier som togs av individen.

När det gäller fotografering av individer tillämpades så kallad antropologisk avbildning. Formen för antropologisk avbildning grundlades för svenska förhållanden, vilket tidigare beskrivits i denna undersökning, av Lotten von Düben i samband med hennes och

¹¹³ Martin, Rudolf (1914). *Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung. Mit besonderer Berücksichtigung der anthropologischen Methoden. Für studierende Ärzte und Forschungsreisende.*

¹¹⁴ Avser måttband och linjaler av olika längder.

¹¹⁵ Se avsnitt 2.2.1 Svensk skallmätning.

maken Gustafs Lapplandsresor.¹¹⁶ Senare standardiserades metoden för att även användas i samband med fotografering av kriminella inom fångvården och polisiärt arbete. Metoden innebar strikta och avskalade bilder som tydligt skulle visa den avbildades huvudform och ansikte.¹¹⁷ Generellt togs porträttbilder framifrån och från sidan samt i vissa fall snett framifrån. Vidare togs även helkropps bilder framifrån och från sidan; i vissa fall var individen avklädd.

I de första fältstudierna anlidade Lundborg oftast lokala fotografer i fältinventeringen. En fotograf som tidigt anlidades inom Jukkasjärvi församlings byar var den tidigare nämnde Borg Mesch. Mesch hade varit verksam i området sedan 1899 och hade redan ett omfattande fotografiskt material av urfolket samerna och den nationella minoriteten tornedalingar.

Vid samma tid anlidades även Mesch för att fotografera miljöer och människor i de tornedalska byarna för att marknadsföra bilden av fattigdom och nöd, för att på så sätt samla in medel för Norrbottens läns arbetsstugor. Många bilder som togs för arbetsstugornas verksamhet användes i bägge syftena eftersom dessa bilder genom sin objektifiering visade dels tornedalingar i armod, dels de typiska kulturmiljöerna i Tornedalen. Senare lärde sig Lundborg själv att hantera kameran och dess utrustning, varför han ofta själv utförde även fotograferingsarbetet.

I Vittangi kyrkby fick Lundborg, genom Georg Bergfors, kontakt med provinsialläkaren Jonas Alfred Söderlind (1863–1937). Söderlind var en driven amatörfotograf och gav Herman Lundborg grundläggande kunskaper för fotografering i fält. Han lånade dessutom ut sin utrustning till Lundborg för fältstudierna den första tiden.

Lundborg förstod dock tidigt vikten av att kunna ta tekniskt bra bilder i fältarbetet inför kommande publikationer, varför han anlidade professionell hjälp inför det stora arbetet med den kommande folktypsutställningen, för att ytterligare bredda sina kunskaper inom fotografering. Inför detta arbete bildades ett ekonomiskt utskott inför utställningen där bland andra docenten Arvid Thor Emil Odencrants (1881–1959), professorn Otto von Friesen (1870–1942) samt doktorn John Hertzberg (1871–1935) ingick.¹¹⁸

¹¹⁶ Se avsnitt 3.1 De tidiga fältstudierna i Tornedalen.

¹¹⁷ Johansson, Björn Axel (2017). *Att se världen: svensk fotografi under 175 år*. (Dædalus 2016/2017) Stockholm: Tekniska museet, s. 220.

¹¹⁸ Ibid.

Odenocrants arbetade tillsammans med Lundborg med ett större foto-projekt kopplat till arbetet med folktypsutställningen. Projektet uppmärksammades i Svenska Dagbladet med rubriken *Hela svenska folket i bild/En stor typutställning i höst*. Här skrev Odenocrants en längre artikel – *Konsten att avbilda människor/Något om folktypstudiets teknik*.¹¹⁹ Artikeln var ett slags fortbildning om den lämpligaste tekniken för att avbilda folktyper. Det går inte att undvika att märka hur engagerad docent Odenocrants var i projektet, när man tar del av artikeln. Han skrev bland annat om vikten att använda färgkänsliga plåtar vid fotografering inför folktypsutställningen, och han jämfört med exempelvis Svenska Turistföreningens bilder av människor:

Det kan ej nog framhållas, att färgkänsliga plåtar aldrig ge sämre, alltid något bättre, och med gulskiva mycket bättre resultat. Litet var har nog sett de negerbilder, solbränna ger upphov till - dem slipper man då ifrån. Likaså från fräknar och ojämnheter i hyn. Även ögonen komma mer till sin rätt - och vår nordiska blondhet förbytes ej av kameran till mörka lockar.¹²⁰

När fältinventeringarnas fotografering genomfördes skedde detta oftast i samma byggnad där inventerarna hade sin tillfälliga bas i den aktuella byn. Ofta kunde basen vara belägen i folkskollärares tjänstebostad eller i ett skolhus. I samband med fotograferingen togs även övriga måttuppgifter som sedan fördes in på fältkortet. För fotograferingen användes i vissa fall även ett tygstycke som bakgrund, för att få en neutral bakgrund. I vissa bildserier tagna i samma by känns ofta bakgrunden igen, och därför går det ibland att identifiera i vilket hus arbetet utfördes.

När institutets verksamhet bedrivits några år utökades mängden materiel för fältarbetet allt eftersom. Depåer med mätinstrument fanns på strategiska platser i Tornedalen – Lannanmaa, där lokala aktörer kunde utföra inventeringar enligt instruktioner från institutets ledning. Hur länge dessa inventeringar pågick lokalt är dock svårt att fastställa, på grund av det bristfälliga arkivmaterialet.

3.5 Regionala medhjälpare

I de undersökningar som bedrevs i Torne lappmark av Lundborg mer eller mindre kontinuerligt från 1913 hade han god hjälp av enskilda

¹¹⁹ Ibid., s. 163.

¹²⁰ Särtryck bilaga i *Svenska Dagbladet* 1918. Svenska folket i bild. En typutställning i konst.

medhjälpare samt av deras lokala nätverk, vilket också var en förutsättning för Lundborg att komma närmare den lokala befolkningen i fältstudierna. Under perioden fram till att Institutet för rasbiologi startade 1922 var det lokala och det regionala nätverket en avgörande faktor för att över huvud taget kunna genomföra de rasbiologiska fältstudierna. När det gäller arkivmaterial som belyser de lokala medhjälparna i Tornedalen är det i huvudsak de nordligaste delarna av området som materialet belyser.

Den tidigare nämnde medhjälparen Georg Bergfors var en av Lundborgs mest förtrogna medarbetare och en nyckelperson för Lundborg att på ett effektivt sätt verka i de vidsträckta områdena som Torne lappmark utgjorde. Georg Bergfors byggde privat upp ett lokalt klipparkiv om rasforskningens utveckling i Sverige, där de flesta artiklarna var skrivna av honom själv. Artikelsamlingen omfattar totalt 9 klippböcker och är i dagsläget placerat i Kiruna kommuns centralarkiv.

Det går inte att ta miste på Georg Bergfors djupa engagemang för rasbiologin, i synnerhet inte om man tar del av hans artikel i jubileumsskriften för den svenska rasbiologins historia som ges ut 1921. Skriften gavs ut på engelska med titeln *The Swedish Nation In Word and Picture* och den skulle marknadsföra den svenska rasbiologins framsteg som forskningsområde.

Georg Bergfors artikel i publikationen bar titeln *The Swedish nationalcharacter – Scattered thoughts and aphorisms from different sources* är en beskrivning av den svenska rasens överlägsenhet genom tiderna. Artikeln publicerades senare även i en svensk version som stöd för rasbiologins arbete. Georg Bergfors avslutar sin artikel i lika högtravande stil som merparten av artikeln:

Slutligen kan det vara tillräckligt att säga, att Sverige är det äldsta oberoende kungariket i Europa. Högsinta gärningar har åstadkommits av svenskar i alla tider, till fördel och ära för sitt eget hemland.¹²¹

Även Georg Bergfors bror Gustaf arbetade tidvis åt Lundborg med inventeringar. Gustaf Bergfors reste för rasbiologiska institutets räkning till Hawaii 1927, där han genomförde omfattande

¹²¹ Lundborg, Herman och Runström John (1921). *The Swedish nation in word and picture*. [A jubilee book given out, with the cooperation of experts commissioned by the Swedish society for race-hygiene] Stockholm: Tullberg, s. 34–38.

inventeringar och mätningar av polynesier. Med sig hem hade han över 1 000 ifyllda blanketter med registrerade observationer från både Hawaii och Samos. Underlaget användes inom institutet för föreläsningar och artikelskrivande.

Förutom Georg Bergfors var lappfogden och folkskolläraren Olof Holm en av de viktigaste lokala personerna i det lokala nätverket för rasbiologins fältstudier. Olof Holm ägde stor kännedom om geografin, färdvägar och byarnas innevånare i övre Tornedalen. I egenskap av folkskollärare åtnjöt han även en viss auktoritet hos byborna, eftersom han dels var flerspråkig, dels var en representant för det lokala styret inom Jukkasjärvi landskommun. När han senare även rekryterades som lappfogde, det vill säga statens tillsyningsman för rennäringen i övre Tornedalen, stärktes hans auktoritära ställning bland allmogen. Holm blev därför den idealiske medhjälparen i det lokala nätverket för institutets fortsatta verksamhet i området.

Även Olof Holms syster Hilja Holm kom att bli en viktig medhjälpare i fältinventeringarna, främst när urfolket samerna skulle inventeras. Hennes roll som nomadskollärrinna och flerspråkig gav henne en speciell ställning bland samerna.

Författaren Sara Ranta-Rönnlund (f. Pojdnakk, 1903–1979) beskriver i boken *Nådevalpar* hur auktoritära folket i byarna uppfattade Lundborg och hans medhjälpare. Lundborg kom till fjällbyn Årsojokk uppe i Kalix älvdal vid midsommartid 1919. Förutom nomadskollärrinnan Hilja Holm hade Herman Lundborg vid detta tillfälle även med sig sonen Gunnar Lundborg.

Sara Ranta-Rönnlund beskriver när Lundborg anländer med sitt följe till byn och berättar att såväl Hilja Holm som sonen Gunnar bär samiska dräkter med lokalt mönster och färgsättning, för att möjligen dämpa osäkerheten och rädslan hos de som ska undersökas:

En dag vid midsommartiden kommer en båt med en gräsprängd herre och en pojke på 16 år, klädd i lappdräkt. Det är biologen och hans son och med dem följer en lärarinna som är igenkänd, lappfogden Holms syster Hilja, som förestod professorns hushåll. Professorn tar in i två kåtor, som tidigare ställts i ordning för honom. Per Huuvas sommarkåta använder han till sovrum för sig själv och sonen. Husföreståndarinnan

ligger i kökskåtan, som samtidigt tjänar som matrum.
Professorn tar emot sina gäster i husföreståndarinnans kåta.¹²²

Man kan notera att Sara Ranta-Rönnlund använder ordet ”gäster” för beskrivningen av de boende i Årosjokk, som Lundborg skulle mäta och beskriva grundligt. Vidare skriver Ranta-Rönnlund hur det gick till när Lundborg visade på sin son hur han skulle undersöka folket i byn, för att skingra den oro de kände inför aktiviteten:

Professorn visade först på sin son vad han tänkte göra. Många av barnen var rädda men lugnade sig, när lärarinnan helskinnad och med bibehållet utseende klarade sig igenom mätningarna. Professorns son skrev på ett papper medan fadern halvhögt dikterade obegripliga siffror och konstiga ord. Det analyserades och det mättes längder och kroppsvikter och det undersöktes ögonfärger.¹²³

Det framgår även av Ranta-Rönnlunds bok att hon inte var helt negativt inställd till Lundborgs inventeringsarbete hemma i Årosjokk, eller till rasbiologin som företeelse. Hon återger däremot vad hon hört berättas om Lundborgs arbetsresor i Torne lappmark som inte alltid var odelat positivt:

Professorn var inte omtyckt av alla, ty han fällde yttranden om folks troliga härstamning som i vissa fall retade de utsatta. Lundborg fick en gång syn på en bondson, som härstammade från en gammal släkt. Lundborg stannade och såg intresserat på den mörkhyade mannen med yviga ögonbryn:

– Nej men se! En fullblodstattare!

Man kan förstå att sådana yttranden inte gjorde professorns vetenskap populärare, och att dessa läror misstros av många även om de icke längre kallas rasbiologi utan bär ett annat namn.¹²⁴

Men vad kunde ursprungsfolket samerna och tornedalingarna egentligen sätta emot när statens utsände, i kraft av en lokal auktoritet och en professor, utförde sina undersökningar i enlighet med statens beslut? En redan stark auktoritetsrädsla förstärktes förmodligen av

¹²² Ranta-Rönnlund, Sara (1971). *Nådevalpar: berättelser om nomader och nybyggare i norr*. Stockholm: Askild & Kärnekull, s. 82.

¹²³ Ibid., s. 83.

¹²⁴ Ibid., s. 84.

den närgångna undersökningen, och det hela underbyggde sannolikt känslan av mindre värde ur ett storsvenskt perspektiv.

Undersökningen har tidigare beskrivit de lokala læstadianpredikanternas roll som auktoritära ledare och deras medverkan i fältundersökningarna. En tydlig medhjälpare i denna inomkyrkliga väckelserörelse, vilket även kan ses som ett nätverk i systemet Svenska kyrkan, var missionsföreståndaren August Lundberg.¹²⁵

Lundberg tillhörde det ledande skiktet inom den östlæstadianska riktningen i Torne lappmark. I samband med att Herman Lundborg genomförde fältstudier i Sopperobyarna var August Lundberg en nyckelperson i sin roll som læstadianpredikant, och i och med att Lundberg bejakade och godkände undersökningarna fick Herman Lundborg tillträde till de enskilda familjerna i de starkt læstadiankristna familjerna.

En annan medhjälpare för rasbiologin som ofta syns i olika aktiviteter i det lokala nätverket var den tidigare nämnde författaren och konstnären Ossian Elgström. Elgström hade medhjälparna lappfogden Holm i Svappavaara och kyrkoherden Bergfors i Vittangi som viktiga kontakter och som utgångspunkt för sina egna undersökningsresor i övre Tornedalen.

Elgström bedrev egna inventeringar av såväl ursprungsfolket samerna som tornedalingar, på uppdrag av Nordiska museet. I de tre utgåvorna *Lappalaiset*, *Hyperboreer* och *Karesuandolapparna* beskriver Elgström tornedalingar och urfolket samerna, i främst Jukkasjärvi, Vittangi och Karesuando församlingar, och Engström anlägger ett blandat konstnärligt, etnologiskt och rasbiologiskt perspektiv på folkgrupperna. Det finns otaliga exempel i dessa böcker på att Elgström beskriver ursprungsfolket samerna och den nationella minoriteten tornedalingar på ett nedlåtande sätt.

Även Elgström hade lappfogden Holm i Svappavaara och kyrkoherden Bergfors i Vittangi som viktiga kontakter och som utgångspunkt för sina undersökningsresor i Tornedalen, vilket tydligt visar det lokala nätverkets tillgång för fältstudierna.

3.6 Hur tornedalingar framställs i institutets material

¹²⁵ Se avsnitt 3.3 Medhjälparnas roll i det lokala perspektivet.

Allt material och alla data som inhämtades under de omfattande fältinventeringarna systematiserades och arkiverades därefter i institutets eget arkiv.¹²⁶ Merparten av det insamlade materialet användes sedan för att konstruera olika grafer och diagram som skulle påvisa de olika rasernas utbredning i Sverige. Samtidigt var huvudändamålet med fältinventeringen och insamlandet av data att påvisa den hotande degenereringen av den nordiska rena svenska rasen. Hotet ansågs vara det som föll utanför den föreställda normen för den nordiska rasen och till hotet hörde bland andra grupper även tornedalningar.

Bildmaterial brukar generellt benämnas ”tyst kunskap” (eng. *tacit knowledge*) inom den historiska forskningen. Begreppet tyst kunskap innefattar exempelvis bilder, anteckningar, brev, konstverk, målningar – helt enkelt olika visuella uttryck som på ett eller annat sätt kan verifiera utsagor i berättelsen. Bilden är ett viktigt tidsdokument som understödjer primärkällor i arkiv, till exempel intervjuer, dokument och viss litteratur. Därför innehåller bilden tyst och informell kunskap och kompetens.¹²⁷

Men denna tysta kunskap kan även användas i olika syften, beroende på vem som presenterar bilden och hur detta görs. I det efterlämnade bildmaterialet från Institutet för rasbiologi utgör merparten av bildmaterialet ett ovärderligt och viktigt material för såväl forskningen som efterlevande släktingar till de avfotograferade.

Ett exempel på det dualistiska innehållet i en bild är ett fotografi taget av fotografen Borg Mesch i Tornedalen, Kurravaara by, cirka 1901. Bilden föreställer en familj utanför sitt hem och bilden är tagen strax innan delar av familjen är på väg till sina dagliga sysslor. I institutets propaganda användes bilden både i den omfattande folktypsutställningen och i ett flertal publikationer.

I det tidigare omtalade praktverket *Svenska folktyper* beskrivs bilden bland annat på sidan 49 övre sidan, enligt följande: Huvudrubrik – *Norrbottnensfinnar och finska typer*. Underrubrik – *Norrbottnensfinnar utanför hemmet*.¹²⁸ I övrigt finns inga förklarande texter om personerna på bilden utan bilden ingår i stycket *Norrbottnensfinnar och finska typer bland svensk befolkning i Sverige och Svensk-Finland*.

¹²⁶ Broberg, Gunnar (1995), s. 18.

¹²⁷ Persson, Curt (2015). *Hjalmar Lundbohm: en studie om ledarskap inom LKAB 1898–1921*. Diss. Institutionen för ekonomi, teknik och samhälle. Avdelningen för samhällsvetenskap. Luleå: Luleå tekniska universitet, s. 23.

¹²⁸ Lundborg, Herman (1919), s. 49.

Själva avsnittet i boken innehåller exempel på rasindivider som utgör ett hot mot den nordiska rasen. Genomgående i avsnittet (sidorna 43–70) är de avbildade människorna anonymiserade och objektifierade, och de representerar endast exempel på lägre stående raser som utgjorde ett hot mot den föreställda svenska nordiska rena rasen.¹²⁹

Men bilden har även en helt annan berättelse, beroende på vem som tillåts äga berättelsen. Bilden återfinns i ett flertal hem hos släktingar till personer på bilden, och där berättar bilden om släktingar med namn och egna berättelser, länkade till levande släktingar i vår samtid.

Människorna på bilden deltog till det svenska välfärdsbygget på olika sätt, exempelvis med arbete i det nya gruvsamhället Kiruna, där de i generationer har skapat välstånd för nationen i över 135 år. Människorna på bilden har identiteter och namn och de är väl kända i norra Tornedalen. Bilden föreställer en del av familjen Larsson i Kurravaara by, belägen vid Torneälven cirka 13 km nordöst om Kiruna.

Personerna är på intet sätt okända. Från höger i bild sitter Elmina Maria Larsson (1901–1965) i famnen på sin mor Maria Kristina Larsson (f. Isaksdotter, 1871–1940) från Vittangi kyrkby. Elmina var äldsta dottern i en syskonskara på 12 barn till Maria och hennes make. Bredvid henne till vänster står Marias svåger, Elias Larsson (1871–1948) född i Kurravaara by. Till vänster om honom finner vi pigan Helena Karolina Bogdanoff (f. Mickelsdotter, 1873–1948) som håller om Marias äldste son Axel Vilhelm (1900–1961) sittandes på faderns näverkont. Till vänster om Helena Karolina står Henrik ”Heikki” Johansson Ulkulahti (1850–1928) och till vänster om honom står den finske timmermannen Karl Majava (1837–1917). I förgrunden står Karl Majavas son Sanfrid Valter (1888–) med kaffepannan i högerhanden. Sanfrid utvandrade vintern 1910 till Kanada tillsammans med hustrun Sofia Karolina (1889–) och deras gemensamma barn Hjalmar Theodor (1909–).¹³⁰

I boken är personerna på bilderna helt anonymiserade men i samband med försvars- och jordavrymningsarbetena vid Kuirunavaara vid samma tid var dessa tornedalningar avgörande för att man skulle kunna genomföra de omfattande förberedelserna för gruvsdriften.

¹²⁹ Lundborg, Herman (1919), s. 43–70.

¹³⁰ Okänt när medlemmarna i familjen dog efter flytten till Kanada.

Dessutom var de förutsättningen för att lösa logistiken med materiel- och persontransporter i det otillgängliga området. Maria Larsson (f. Isaksdotter) och svägerskan Eva-Lisa Lindmark (f. Larsdotter, 1874–1963) drygade ut hushållskassan genom att åta sig omfattande materieltransporter mellan Kurravaara och Luossajärvi, utöver det stora arbete som de gjorde hemmavid. Det kan också noteras att merparten av personerna på bilden, som alltså togs cirka 1901, även fotograferades under fältinventeringarna 1916–1920.

En viktig detalj i dessa omfattande fotograferingar av tornedalingar är att ingen av de undersökta fick någon information om vad alla bilder och mått skulle användas till. Denna kunskap fick de utsatta först när institutets material började publiceras i bokutgåvor och artiklar, men det dröjde lång tid innan dessa praktverk nådde till Tornedalen och blev tillgängliga för vanliga medborgare.

Det som är slående i det rasbiologiska materialet är den höga fotografiska kvaliteten och den konstnärliga verkshöjden i bilderna tagna i fältarbetet. Samlingarna ordnades systematiskt, och för varje bild gjordes noggranna anteckningar i ett formulär. Förutom uppgifter om skallindex antecknades även ögonfärg, synliga kännetecken och synliga kroppsfunktionsnedsättningar, exempelvis om personen var halt, samt andra fysiska yttre kännetecken.

Ibland förekommer namn på individen vid enstaka monterade fotografier på planscher i samband med någon utställning, men det vanligaste är att personerna är anonymiserade och på så sätt även fråntagna sin identitet även i presentationen – något som förstärker överhetens nedlåtande inställning till individerna eftersom man objektifierar personerna ur ett negativt perspektiv.

I det efterlämnade bildmaterialet efter Institutet för rasbiologi har ett urval av de arkiverade bilderna gjorts för denna undersökning, för att kunna överblicka hur institutet valt att presentera gruppen tornedalingar i sitt interna material.

Bildmaterialet på institutet omfattar 12 123 bilder, fördelat på 105 olika album samt 54 mappar och kuvert. Alla bilder är gruppindelade i 15 avdelningar A–O, enligt nedan:

- A Album med allmänt orienterande innehåll.
- B Övervägande nordiska typer.
- C Övervägande ostbaltiska typer.

- D Lappar och lappblandad befolkning.
- E Judar.
- F Vallonättlingar.
- G Zigenare och deras ättlingar.
- H Diverse blandtyper.
- I Yrkesgrupper.
- J Landskapsbefolkningar.
- K Tvillingar och trillingar.
- L Brottlingar och andra undermåliga.
- M Helbilder med mera.
- N Kåtor och stugor.
- O Främmande rastyper.¹³¹

För undersökningen har ett urval av bildmaterialet gjorts utifrån tillgänglighet, omfattning och den tid som stått till förfogande under rådande omständigheter.¹³² Urvalet har omfattat bildmaterial ur nedanstående kategorier, för att belysa material som beskriver tornedalingar:

- A Album med allmänt orienterande innehåll.
- A:4 Finnar och lappar i Sverige, urval.
- A:7 Rasbiologiska institutets utställning å *Svea Rike* 1930–1931.

- C Övervägande ostbaltiska typer.
- C:1 Finska typer, huvudsakligen från Norrbotten 1916–1922.
- C:2 Finska typer.
- C:3 Blandbefolkning i Soppero (Jukkasjärvi socken) och närliggande byar.
- C:4 Norrbottensfinnar.

- D Lappar och lappblandad befolkning.
- D:31 Nomadskolebarn från Jukkasjärvi 1932.
- D:37 Blandbefolkning från Gällivare 1932.
- D:38 Lappar och finnblandad befolkning från Gällivaare.

- M Helbilder med mera.
- M:3 Manliga rastyper, finska och ostbaltiska blandtyper.
- M:5 Kvinnliga rastyper (lapska, finska och andra.)
- M:9 Helbilder av nomadskolegossar från olika lappmarker.

¹³¹ Carolina Redivivas arkiv.

¹³² Med rådande omständigheter avses den begränsade tillgängligheten till arkivinstitutionerna under covid-19-pandemin.

M:10 Helbilder av nomadskoleflickor från olika lappmarker.

Fotografier i mappar och kuvert – kuvert nr. 1–21, 23–48 och 50–52.

25: Godsägare, fabriksägare, direktörer, ingenjörer.

30: Kända svenskar.¹³³

Bildmaterialet från fältinventeringarna presenterades på olika sätt i publikationer och förevisningar. Första tillfället när bilder där tornedalingar visades var, förutom i enstaka artiklar, i samband med den stora folktypsutställningen. Typiskt objektifierades de enskilda individerna ur den nationella minoriteten tornedalingar i utställningen, där prefix för gruppen angavs på olika sätt. Växelvis benämndes gruppen som

- finska typer från svenska finnbygden
- finnar och lappar i Sverige
- finska typer huvudsakligen från Norrbotten
- blandbefolkning
- Norrbottens finnar och finska typer
- typisk finne
- lapp-finska.

Genomgående objektifieras de avbildade personerna och beskrivs utan namn eller härkomst och sammanhang.

Vidare anges exempel på individer ur den rena nordiska rasen i bokverket *Svenska folktyper* oftast med både namn och sysselsättning. Som ett exempel på ren svensk folktyp förevisas bland annat en bild på den världsberömda sångerskan Jenny Lind (1820–1887).¹³⁴ Ytterligare exempel ges på sidan 134, där bland andra biskopen i Luleå stift Olov Bergqvist (1862–1940) samt ärkebiskopen Nathan Söderblom (1866–1931) samt Petrus Kenicjus (1555–1632) som var biskop i Uppsala, beskrivs som goda *svenska folktyper*.¹³⁵ Några sidor därefter (sidan 136) presenteras under rubriken *Rena nordiska typer och svenska blandtyper* gruvdisponenten Hjalmar Lundbohm som ett exempel på god svensk rastyp. Bilden är ett fotografi av konstnären och nära vännen Carl Wilhelmssons (1866–

¹³³ Carolina Redivivas arkiv.

¹³⁴ Lundborg, Herman (1919), s. 7.

¹³⁵ Ibid., s. 134.

1928) oljemålning av Lundbohm, när denne sitter på verandan vid sin tjänstebostad i Kiruna.¹³⁶ För övrigt återfinns konstnärens eget porträtt på sidan 135 med undertexten *Konstnär, bördig från Bohuslän. Övervägande svensk typ.*

Att disponent Lundbohm exemplifierar nordisk blandtyp förefaller kanske märkligt med anledning av att han var relativt kortvuxen och med största sannolikhet inte nådde fram till idealmåtten för den föreställda nordiska rena rasen. Men anledningen till att dessa personer framställs som goda exempel är sannolikt deras stöd som aktanter till rasbiologin som verksamhet.

¹³⁶ Ibid., s. 136.

4 Sammanfattning – slutord

Denna studie om i vilken omfattning den nationella minoriteten tornedalningar förekommer i Institutet för rasbiologiska undersökningar från verksamhetens start fram till dess avveckling tar även upp förarbetet inför institutets etablering med anledning av de tidiga fältundersökningarna i Tornedalen.

För att få en uppfattning om komplexiteten i frågeställningen är det nödvändigt att i undersökningen även resonera om definitioner och begrepp vad gäller tornedaling, Tornedalen och det icke-homogena perspektivet i undersökningen. Undersökningen har även försökt att kort beskriva hur rasbiologin etablerades som vetenskap i Sverige och slutligen växte samman med den politiska idén om en föreställd homogen nation genom försvenskingsprocessen.

Det är även nödvändigt att här i undersökningens slutord framhålla att alla fem nationella minoriteter, inklusive urfolket samerna, var offer för de negativa konsekvenserna av Institutet för rasbiologiska verksamhet. Detta innebär att dessa folkgrupper delar den utsatthet och kränkning som åsamkats av rasbiologins verksamhet, om än i olika proportioner och genom delvis skilda upplevelser.

I grunden syftade den svenska rasbiologin genom det statliga uppdraget till att urskilja ett hot mot den svenska nordiska rasen genom att identifiera avvikande folkgrupper från den föreställda homogena nordiska rasen. I den tresidiga programförklaringen inför institutets start tecknar den ny tillsatte chefen Herman Lundborg, den inledande verksamhetsförklaringen:

Den rasbiologiska forskningen, som arbetar för ett högt och ädelt mål: skydd mot släktets degeneration och främjande av goda rasegenskaper, växer sig för varje dag allt starkare. Den utgår från den synpunkten, att det ej gives högre värden i ett land än själva folkmaterialet, helst om detta, såsom hos oss, av gammalt är av god beskaffenhet, denna forskningsuppgift är att närmare utreda och kartlägga alla de förhållanden beträffande ärftlighet och miljö, som förorsaka ett höjande eller ett sänkande av ett folks inre värde. Fasta hållpunkter och direktiv kunna först härigenom givas statsmakterna vid deras strävan att befordra folkets och rasens utveckling i sund riktning.¹³⁷

¹³⁷ Lundborg, Herman (1922), s. 49–52.

Grunden i verksamheten för det nya institutet var alltså att identifiera hotet mot degenereringen av den rena nordiska rasen i Sverige, ett hot som redan innan institutet startat identifierats i det som i vår samtid betecknas som Sveriges nationella minoriteter och urfolk.

Undersökningen har beskrivit hur Institutet för rasbiologi startats, finansierats samt hur verksamheten var organiserad från dess start till dess att verksamheten upphörde i sin ursprungliga form 1958, för att sedan inkorporeras i olika delar under Institutionen för medicinsk genetik vid Uppsala universitet. Undersökningen har även beskrivit vilka medhjälpare som gjorde detta möjligt samt på vilket sätt förarbetet och de viktiga nätverken genom lobbyverksamhet arbetade med att påverka det politiska parlamentariska systemet i Sverige till att grunda ett rasbiologiskt institut – det första i världen.

Institutet för rasbiologi lobbades fram i en tid när försvenskingsprocessen var en stark rörelse inom nationalstaten Sverige. Unionsupplösningen med Norge och första världskrigets prövningar stärkte försvenskingspolitiken och lyfte fram den föreställda homogena bilden av en svensk nation med en svensk homogen folkstam.

Den svenska rasbiologin bör därför ses som en solitär verksamhet i försvenskingspolitiken, där målet var att gradera den svenska befolkningen efter rastillhörighet för att synliggöra hot och möjligheter för den svenska folkstammen kortsiktigt och på längre sikt. En politisk enighet gav verksamheten legitimitet från start trots ett motstånd från akademien, och därför inordnades institutet från starten inte under någon fakultet inom universitetsmiljön.

Undersökningens olika frågeställningar från kommissionen kretsar i huvudsak kring agerandet och konsekvenser av rasbiologin vad gäller agerandet dels av institutet som verksamhet, dels av individer i verksamheten.

I det kortsiktiga perspektivet, när verksamheten pågick med institutets av politiken fastställda verksamhetsplan, uppfattades verksamheten som vilken statlig organisation som helst inom statsförvaltningen.

Få, om ens några, negativa eller ifrågasättande röster mot verksamheten kan spåras inom de dåvarande politiska ideologier som fanns representerade i den svenska riksdagen. De få röster i riksdagen mot etableringen handlade i huvudsak om ekonomi och att det i efterkrigstidens Sverige var oansvarigt att satsa drygt 80 000 kronor på

verksamheten.¹³⁸ Inte heller kan det i materialet skönjas några röster i dagspress som reste några etiska tvivel om verksamheten vid tiden för starten av institutet.

Det är tydligt att Herman Lundborg väldigt tidigt blir i det närmaste besatt av att studera rasblandningen mellan de olika folkgrupperna i Tornedalen, för att med hjälp av resultaten påvisa den hotande degenereringen av den rena nordiska rasen. Med hjälp av statliga stipendier och privata donatorer var det möjligt för honom att redan från 1913 genomföra fältstudier av tornedalingar, och från och med den första resan till Tornedalen startade det viktiga nätverksbygget och relationsbygget med lokala medhjälpare, för att långsiktigt och strategiskt bygga upp en lokal plattform.

Med stöd från de aktiva nätverken och lobbyföreningarna SSFR och Mendelska Sällskapet kunde Lundborg effektivt marknadsföra betydelsen av att staten borde starta ett statligt institut för rasbiologi, vilket till slut gav resultat 1921.

De för fältundersökningarna så viktiga lokala medhjälparna har kunnat identifieras och beskrivits när det gäller den övre delen av Tornedalen. Med anledning av covid-19-pandemin har dock dessvärre tillgången till bredare arkivmaterial varit starkt begränsad. Därför bör en senare studie genomföras för att kartlägga lokala nätverk och medhjälpare i sydöstra Tornedalen och Gällivarebyarna. Dock visar redan denna undersökning hur viktigt det lokala närverket var för fältstudierna.

Vilka konsekvenser fick då verksamheten för den nationella minoriteten tornedalingar?

Innan institutet var verksamt i fältarbete och Lundborg bedrev egna fältstudier finansierade av stipendier och donatorer, fanns inte kunskapen hos de personer som blev utsatta för rasbiologiernas inventeringar om vad arbetet skulle leda till och varför det genomfördes. Det skulle dröja fram till att folkupplagorna av institutets utgivningar och lokala tidningsartiklar nådde in till Tornedalen och till de människor som berördes.

En konsekvens av rasbiologins agerande när de första resultaten av fältundersökningarna gavs ut i tryck blev inledningen på en

¹³⁸ För verksamheten äskades cirka 80 000 kronor och man beviljades cirka 60 000 kronor vid starten 1922.

tystnadskultur hos tornedalningar. Denna tysthetskultur kom att bäras av en kollektiv skam genom generationer. Redan i den första stora utgåvan av *Svenska folktyper* är det övertydligt vilka folkgrupper som utgör hotet mot den svenska folkstammen, men det kom att ta lång tid innan denna praktutgåva når det Tornedalen och dem det berör. Ytterst få personer hade möjlighet att förvärva boken – allra minst de tornedalningar som exponeras som lägre stående raser i framställningen.

Men när barnen i folkskolorna och arbetsstugorna i Tornedalen fick läsa om rasbiologin och degenereringshotet mot den svenska folkstammen i klassuppsättningarna av folkupplagan av *Rasbiologi och rashygien* kunde de inledningsvis läsa på titelbladet en slags eldskrift som återkommer i fler utgåvor: *Ett folkmaterial av god rasbeskaffenhet är ett lands största rikedom*.¹³⁹

Längre fram i samma bok kan de läsa vidare om vilka som utgjorde degenereringshotet: deras egna föräldrar och deras mor- och farföräldrar.

Här beskriver Lundborg de två stora fienderna till det svenska folket – det yttre hotet och det inre hotet. Det yttre hotet är de rovlystna grannarna, andra maktgrupper som vill ta över landet. Men det inre hotet ansåg Lundborg vara av allvarligare natur:

De inre däremot, som äro minst lika betydelsefulla, sammanhånga på det allra närmaste med frågor rörande orsakerna till ett folks urartning (degeneration). Härmed menas ärftligt betingad undermålighet av ett eller annat slag.

/---/

Ingen har rätt att skjuta dessa problem åt sidan, ty folkets framtid beror på, hur vi handla eller t. o. m. på vad vi underlåta att göra.¹⁴⁰

I boken kunde barnen sedan läsa vilka raser som utgjorde hotet och i slutet av boken finns ett mindre bildgalleri som visar exempel på dessa raser. Här fanns bilder på deras egna släktingar under rubriken *främmande rastyper*.¹⁴¹

¹³⁹ Lundborg, Herman (1922), s. II, titelbladet.

¹⁴⁰ Ibid., s. II titelbladet och s. 15.

¹⁴¹ Ibid., s. II titelbladet och s. 169, plansch II.

Ett tydligt exempel på hur rasbiologin även var en solitär del i den övergripande försvenskningprocessen är att institutet gav klassuppsättningar av folkupplagan av *Rasbiologi och rashygien* till arbetsstugorna i Norrbotten och folkskolorna.

I undersökningen framkommer det i intervjuer hur svårt det är att hantera kunskapen om vad rasbiologin stod för och den tysthetskultur som omgärdade hela den svåra frågan. I samtal med barn och barnbarn till personer som blev utsatta för rasbiologernas undersökningar beskrivs i flera av samtalen hur skam om vetenskapen ledde till tystnad. När de personer som till slut fick se sig själva i institutets publikationer och artiklar, vilka pekade ut dessa människor som ett hot och en lägre ras, slöt sig skammens tystnad. Barnen till de personer som förevisades i de olika publikationerna fick aldrig det samtal som hade behövts. Inte heller barnbarnen fick någon kunskap om det, eftersom det svenska samhället generellt inte ventilerade ämnet från 1960-talet och fram till nu.

Den stigma som drabbade tornedalningar var en stigmatisering såväl på ett individuellt som på ett kollektivt plan. Stigmat blev dessutom tyngre i samverkan med den pågående försvenskningprocessen, med alla dess delar. Detta påverkade och förminskade gruppen tornedalningar och det påverkar dem fortfarande, både individuellt och kollektivt.

Stigmat i sig skapade även en begränsning i levnadsbetingelserna, för såväl individen som gruppen. När nästa generation som växte upp i slutet av 1930-talet – en generation vars föräldrar och mor- och farföräldrar utsattes för inventeringarna – fick kunskap om vad institutet hade för uppgift och vetenskap om att de blivit betraktade som en lägre stående ras och ett hot mot den svenska folkstammen, ledde detta i några fall till personliga tragedier.

I intervjumaterialet kan utläsas att individer hävdar att skallmätning förekommit i Tornedalen så sent som på 1960-talet. I undersökningen har inget i källmaterialet kunna verifiera att skallmätning vid den tiden skulle ha varit en pågående verksamhet sanktionerad av staten. Där- emot kan det mycket väl ha utförts skallmätning av enskilda personer utan sanktion från Uppsala universitet och den institution där verksamheten sedermera verkade och inkorporerades inom universitetets medicinska fakultet.

Att någon form av aktiviteter från institutet förekom relativt sent i tid kan ändå fastslås, eftersom det i slutet av institutets verksamhetsperiod levererades serier av hälsokort på avgångsklasser i folkskolan, bland annat från Korpilombolo och Tärendö landskommuner.¹⁴²

Rasbiologiska institutets siste chef, genetikern Jan Arvid Böök (1915–1995), ledde verksamheten som föreståndare fram till 1958. Då ägnade sig institutet åt mer vetenskapligt underbyggd forskning inom genetik. Böök genomförde bland annat omfattande studier i Tornedalen, där studierna ingick i ett större projekt som syftade till att belysa eventuella effekter av nära giftermål inom släkt. Förmodligen uppfattades dessa undersökningar som en rasbiologisk studie av dem som blev undersökta.

Det är även känt från intervjuer att lärarstuderande fortfarande under 1960-talet kunde läsa extra kurser i fysisk antropologi vid Uppsala universitet. Flera av dessa lärare tjänstgjorde sedan i Tornedalen med så kallade finnbygdsstipendier. I olika intervjuer berättar personer om lärare som tillämpat antropologiska mätningar (skallmätningar) på elever i olika byskolor i Tornedalen. Dessa aktiviteter har dock inte kunnat vederläggas eller verifieras av källmaterialet i denna undersökning, och troligast är att handlingarna utförts på eget initiativ av enskilda lärare.

Institutet för rasbiologi kan i det historiska perspektivet ses som ett av flera verktyg som användes för att forma den föreställda bilden av den homogena nationen. I efterdyningarna av första världskriget och de ekonomiskt svåra tiderna sökte nationalstaternas politiker efter komponenter och argument för att konstruera bilden av en framgångsrik nation.

För att synliggöra det unika och framgångsrika behövdes en motbild och här var idén om ett institut för rasbiologi en konstruktion som ingen kunde motstå. Genom ett institut skulle man genom de senaste vetenskapliga rönen kunna identifiera hoten mot den föreställda svenska nationen.

Det är tydligt i undersökningen att det inte råder någon homogen uppfattning om huruvida språkfrågan, undervisningen och rasbiologin upplevdes som övervägande negativa eller positiva för individen eller

¹⁴² Se avsnitt 2.4.2, s. 36–37.

gruppen i försvenskningens processen – varken ur individens eller gruppens perspektiv.

I undersökningens process har många röster hörts om Institutet för rasbiologi och dess verksamhet, med fokus på tornedalingar. De allra flesta rösterna har tydligt i olika grader uttryckt en känsla av övergrepp, förnedring och förminskning. Samtidigt finns det röster som hävdar att Institutet för rasbiologi inte var något speciellt negativt och uttrycker samtidigt: ”Alla mättes ju.”

Argumentet att alla mättes har framförts ett antal gånger även i media och press i vår samtid, och visst ligger det en viss relevans i detta. Uppskattningsvis genomfördes mätningar av, vad det finns kännedom om, närmare 100 000 personer i Sverige av institutets medarbetare.

Men det är samtidigt viktigt att konstatera det som en av de många utsatta i intervjumaterialet uttrycker: Alla blev inte klassade som ett hot mot den rena svenska folkstammen men det blev den nationella minoriteten tornedalingar.

5 Käll- och litteraturförteckning

5.1 Otryckt källmaterial

Eriksson, Benjamin B (2013). *Delaktighet som pedagogik: föreställd ras och publikpositioner i den svenska folktypsutställningen*. [Examinerande uppsats: 45 hp. Mastersprogrammet i Humaniora: Idé och lärdomshistoria.] Uppsala universitet. Internet: <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:648830/FULLTEXT01.pdf>

5.2 Nätresurser

Uppsala universitetsbibliotek Carolina Rediviva. Information och sökväg för Institutet för rasbiologis efterlämnade material. Översikt. <https://ub.uu.se/hitta-i-vara-samlingar/verk-och-samlingar-i-urval/rasbiologiska-institutet/>, hämtat 2020-10-02.

Forskningsarkivet Umeå universitet: Handskriftssamlingen, prosten Georg Bergkvist: <https://arken.kb.se/downloads/se-q-handskrift-74.pdf>, hämtat 2020-06-25.

Svensk arkivinformaton SVAR Digitala forskarsalen: <https://sok.riksarkivet.se/digitala-forskarsalen>, hämtat 2018-03-04.

Arkiv Digital: <https://www.arkivdigital.se/>

5:3 Arkiv

Kiruna kommun centralarkiv.

Tärendö landskommun skolarkiv.

Korpilombolo landskommun skolarkiv.

Carolina Rediviva Uppsala universitetsbiblioteks arkiv, Institutet för rasbiologis arkiv.

Forskningsarkivet Umeå universitet.

LKAB Kiruna arkiv, brevsamling.

Jukkasjärvi landskommun arkiv/Kiruna kommuns centralarkiv.

Riksarkivet Stockholm.

Riksarkivet Landsarkivet Härnösand.

Lannavaara–Arkivet. August Lundbergs efterlämnade brev, skrifter och handlingar.

5.4 Intervjuer

Intervjuer gjorda i samband med förstudien 2017–2018.

5.5 Litteratur

Arbetsmarknadsdepartementet (2014). *Den mörka och okända historien: vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet*. Stockholm: Fritze.

Internet: <http://www.regeringen.se/sb/d/18375/a/237061>

Aro, Stefan (2018). *Ette tobtia olla oma itte: samtalsbok om språk, tro och identitet i Tornedalen*. [Intervjuer av Roland Asplund] [Parallelltext på svenska och meänkieli]. Uppsala: Svenska kyrkan.

Baudou, Evert (1997). *Gustaf Hallström – arkeolog i världskrigens epok*. Stockholm: Natur och Kultur.

Björkman, Maria (2012). Från rasbiologi till ärftlighetskräck: Nils von Hofsten, nätverket och steriliserings-verksamheten. Ingår i: *Socialmedicinsk tidskrift*; 2012:1, s. 35-43. Internet:

<http://socialmedicinsktidskrift.se/index.php/smt/article/view/870/676>

Blomqvist, Håkan (2006). *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse för nazismen*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet. Stockholm: Carlsson.

Broberg, Gunnar & Tydén, Mattias (2005). *Oönskade i folkehemmet: rashygien och sterilisering i Sverige. 2., [utök] uppl.* Stockholm: Dialogos.

Broberg, Gunnar (1995, 2002). *Statlig rasforskning: en historik över Rasbiologiska institutet*. Lund: Avd. för idé- och lärdomshistoria, Univ.

Brännström, Olaus (1990). *Lannavaara-missionen och læstadianismen: [The Lannavaara Mission and Læstadianism]*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Catomeris, Christian (2004). *Det ohyggliga arvet: Sverige och främlingen genom tiderna*. Stockholm: Ordfront.

Drouard, Alain (1998). Concerning Eugenics in Scandinavia: an Evaluation of Recent Research and Publications. Ingår i: *Population*, 3, 1998; *Population, an English selection*, 11e année, n^o1, 1999, p. 261-270. Internet:

http://www.persee.fr/doc/pop_0032-4663_1999_hos_11_1_6989

Düben, Gustaf von (1977 [1873]). *Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenske: etnografiska studier*. 2. utg. [Faksimilutgåva] Stockholm: Gidlund i samarbete med Nordiska museet.

Elenius, Lars (2001). *Både finskt och svenskt: modernisering, nationalism och språkförändring i Tornedalen 1850–1939*. Diss. Umeå universitet.

Elenius, Lars (2016). Tornedalens skola i den etniskt neutrala nationalstaten. Ingår i: *Vägval i skolans historia*; 2016:3.

Internet: <https://undervisningshistoria.se/tornedalens-skola-i-den-etniskt-neutrala-nationalstaten/>

Elgström, Ossian (1919). *Lappalaiset: resor i Lappland och Norge*. Stockholm: Bonnier.

Elgström, Ossian (1922). *Hyperboreer: reseliv och forskning bland Jukkasjärvilapparna 1919-1920*. Stockholm: Bonnier.

Elgström, Ossian (1922). *Karesuandolapparna: etnografiska skisser från Kängämä och Lainiovuoma 1916-1919*. Stockholm: Åhlén & Åkerlund.

- Ericsson, Martin (2016). *Historisk forskning om rasism och främlingsfientlighet i Sverige: en analyserande kunskapsöversikt*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Furuhagen, Björn (2006). *Den svenska rasbiologins idéhistoriska rötter: en inventering av forskningen*. [Bilaga till regeringsuppdrag redovisat av Forum för levande historia 2007-03-30]. Stockholm: Forum för levande historia.
- Fürst, Carl Magnus & Retzius, Gustaf (1902). *Anthropologia Suecica: Beiträge zur Anthropologie der Schweden / nach den auf Veranstaltung der schwedischen Gesellschaft für Anthropologie und Geographie in den Jahren 1897 und 1898 ausgeführten Erhebungen*. Stockholm.
Internet: https://weburn.kb.se/eod_best/metadata/142/EOD_2149142.htm
- Gould Stephen Jay (1983). *Den felmätta människan*. Stockholm: Alba.
- Haavio-Mannila, Elina & Suolinna Kirsti (red.) (1991). *Studier kring gränsen i Tornedalen*. Stockholm: Nordiska rådet.
- Hagerman, Maja (2006). *Det rena landet: om konsten att uppfinna sina förfäder*. Stockholm: Prisma.
- Hagerman, Maja (2015). *Käraste Herman: rasbiologen Herman Lundborgs gåta*. Stockholm: Norstedt.
- Hagerman, Maja (2020). En svensk raspionjär. Ingår i: *Expo*; 2020:3.
Internet: <https://expo.se/en-svensk-raspionjar>
- Hansson, Hertha (1994). *Alkemi, romantik och rasvetenskap: om en vetenskaplig tradition*. Nora: Nya Doxa.
- Hübinette, Tobias (red.) (2017). *Ras och vithet: svenska rasrelationer i går och i dag*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, Björn Axel (2017). *Att se världen: svensk fotografi under 175 år*. (Dædalus: Tekniska museets årsbok 2016/2017) Stockholm: Tekniska museet.
- Kramár, Leo (2009). *Rasismens ideologier: från Gobineau till Hitler*. Stockholm: Norstedt.
- Kungl. Maj:ts proposition Nr 114*. Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående upprättandet av ett rasbiologiskt institut, given på Stockholms slott den 11 februari 1921.
- Lindqvist, Bosse (1997). *Förädlade svenskar : drömmen om att skapa en bättre människa*. 2. uppl. Stockholm: Alfabet.
- Ljungström, Olof (2004). *Oscariansk antropologi: etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal*. [Ny, bearb. utg.] Hedemora: Gidlund.
- Lundborg, Herman (1912). Rashygieniska sträfvanden I–III. Särtryck ur nr 27, 30, 32 och 33 av *Allmänna svenska läkartidningen*.
Internet: [file:///C:/Users/JG/Downloads/NLS15A029350%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/JG/Downloads/NLS15A029350%20(1).pdf)
- Lundborg, Herman (1914). *Rasbiologi och rashygien: små populärvetenskapliga skisser*. Stockholm: Norstedt.
- Lundborg, Herman (1918). *Biologiska och kulturella verkningar av rasblandningar och släktgiften: kort granskning och översikt*. Uppsala: Almqvist & Wiksell. Tillgänglig på Internet: <file:///C:/Users/JG/Downloads/NLS18A061400.pdf>
- Lundborg, Herman (1919). *Svenska folktyper: bildgalleri, ordnat efter rasbiologiska*

principer och med en orienterande översikt. Stockholm: Tullberg.

Internet: <http://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record%3A104403&dswid=-9684>

Lundborg, Herman & Runström John (1921). *The Swedish Nation in Word and Picture: together with short Summeries of the Contributions made by Swedes within the Fields of Anthropology, Race-Biology, Genetics and Eugenetics.* [A jubilee book given out, with the cooperation of experts commissioned by the Swedish society for race-hygiene.] Stockholm: Tullberg.

Internet: <http://runeberg.org/swednation/>

Lundborg, Herman (1921). Hybrid types of the human race: racial Mixture as a Cause of Conspicuous Morphological Changes of the Facial-type. Ingår i: *The Journal of Heredity*; 1921:6, s. 274-280.

Internet: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.jhered.a102103>

Lundborg, Herman (1922). *Rasbiologi och rashygien: nutida kultur- och rasfrågor i etisk belysning.* Stockholm: Norstedt.

Internet: https://weburn.kb.se/metadata/103/digtryck_1192103.htm

Lundmark, Erik (1980). *Arbetsstugorna.* (Tornedalica; 30) Luleå: Tornedalica.

Lundmark, Lennart (1998). *Så länge vi har marker: samerna och staten under sexhundra år.* Stockholm: Rabén Prisma.

Lundmark, Lennart (2002). ”Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm-”: *svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv.* Bjurholm: Norrlands universitetsförlag.

Lundmark, Lennart (2007). *Allt som kan mätas är inte vetenskap: en populärhistorisk skrift om Rasbiologiska institutet.* Stockholm: Forum för levande historia.

Lundmark, Lennart (2008). *Stulet land: svensk makt på samisk mark.* Stockholm: Ordfront.

Lynöe, Niels (2000). *Rasförbättring genom sterilisering: ett försök att värdera dåtidens handlingar: en studie av Svenska läkaresällskapets skrifter 1920–1974.* Stockholm: Svenska läkaresällskapet.

Martin, Rudolf (1914). *Lehrbuch der Anthropologie: in systematischer Darstellung mit besonderer Berücksichtigung der anthropologischen Methoden.* Jena: Fischer.

Motion nr 26 i andra kammaren. Av herr Björk i Jönköping m.fl. angående upprättande av ett svenskt rasbiologiskt institut (likalydande med motion nr 7 i första kammaren). Bihang till riksdagens protokoll 1920. 4 saml. 12 häft. (nr 26–28).

Nordenstreng, Rolf (1917). *Europas människoraser och folkslag.* Stockholm: Norstedt.

Persson, Curt (2008). Læstadianism: dess uppkomst, utveckling och riktningformationer. Ingår i: *Norrbottnens årsbok 2008*, s. 134-165.

Persson, Curt (2012). *På disponentens tid: Hjalmar Lundbohms syn på samer och tornedalningar.* 2. uppl. (Tornedalica; 62) Luleå: Tornedalica.

Persson, Curt (2015). *Hjalmar Lundbohms: en studie om ledarskap inom LKAB 1898–1921.* Diss. Luleå: Luleå tekniska universitet, Institutionen för ekonomi, teknik och samhälle. Avdelningen för samhällsvetenskap.

Persson, Curt (2018). ”Då var jag som en fånge”: *statens övergrepp på tornedalningar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talet.* Övertorneå: Svenska Tornedalningars Riksförbund – Tornionlaaksolaiset: Met Nuoret.

- Pettersson, Ulf (2020). Från rasbiologi till medicinsk genetik – en hisklig historia. Ingår i: *Medicinhistoriska Föreningens årskrift 2020*, s 169-185.
- Ranta-Rönnlund, Sara (1971). *Nådevalpar: berättelser om nomader och nybyggare i norr*. Stockholm: Askild & Kärnekull.
- Retzius, Gustaf (1878). *Finska kranier jämte några natur- och litteratur-studier inom andra områden af finsk antropologi*. Stockholm: (Central-tryckeriet).
- Riksdagen. Första kammaren. Motion 1920:7. Motion av herr Petré, Alfred, m.fl., angående skrivelse till Konungen med begäran om utredning och förslag i fråga om upprättandet av ett svenskt rasbiologiskt institut. Bihang till riksdagens protokoll 1920. 3 saml. 6 häft. (nr 7).
Internet: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/motioner-i-forsta-kammaren-nr-7_DH2C7
- Riksdagen. Andra kammaren. Protokoll 1921: 42, §7. Angående ett rasbiologiskt institut. Fredagen den 13 maj 1921.
Internet: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/protokoll/1921-andra-kammaren-nr-42_DI9O42
- Slunga, Nils (1993). ”Skola för glesbygd”: *arbetsstugor i norra Sverige*. Luleå: Stiftelsen Norrbottens läns arbetsstugor.
- Suolinna, Kirsti (1991). Den læstadianska väckelserörelsen i Tornedalen. Ingår i: Haavio-Mannila, Elina & Suolinna, Kirsti (red.) (1991). *Studier kring gränsen i Tornedalen*. Stockholm: Nordiska rådet, s. 89–95.
- Svanberg, Fredrik (2015). *Människosamlarna: anatomiska museer och rasvetenskap i Sverige ca 1850–1950*. Stockholm: Historiska museet.
- Sörlin, Sverker (1988). *Framtidslandet: debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*. Diss. Umeå: Umeå universitet. Stockholm: Carlsson.
- Uddenberg, Nils (2019). *Skallmätaren: Gustaf Retzius – hyllad och hatad*. [Lidingö]: Fri tanke.
- Wallerström, Thomas (2006). *Vilka var först?: en nordskandinavisk konflikt som historisk-arkeologiskt dilemma*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Wiklund, Karl Bernhard (1895). Nationaliteterna i Norrland: litet historia och några framtidsvyer. Ingår i: *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri*, s. 369–386.
- Zaremba, Maciej (1999). *De rena och de andra: om tvångsteriliseringar, rashygien och arvsynd*. Stockholm: Bokförlaget DN.

5.6 Övrig litteratur

- Alalehto, Tage (2001). *Tärendö – historien om en svensk tornedalsby*. Kågeröd: Barrs bokförlag.
- Alalehto, Tage (2021). *Tornedalsk identitet*. [Tornedalica; 65] Luleå: Tornedalica.
- Alatalo, Hasse (2004). *Ängens fågel: visor och låtar i Norrbottens finnbygder 1677-1984 = Nurmen lintu: lauluja ja tansikappalheita Pohjoisruottin suomisentuissa*. Värnamo: Arena.
- Barck Åke (2000). *Kurravaara genom 300 år*. Kurravaara: Kurravaara hembygdsförening.

- Elenius, Lars (2006). *Nationalstat och minoritetspolitik: same och finskspråkiga minoriteter i ett jämförande perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Falck Albert (1998). *Gällivares samiska och finska ortnamn*. Gällivare: Gällivare sockens hembygdsförening.
- Gröndahl, Satu (red.) (2002). *Litteraturens gränsland: invandrar- och minoritetslitteratur i nordiskt perspektiv*. Uppsala: Centrum för multietnisk forskning.
- Hederyd, Olof & Alamäki, Yrjö (red.) (1991). *Tornedalens historia 1: från istid till 1600-talet*. Haparanda: Kommun.
- Hederyd, Olof. (1992). *Tornedalens historia 3: Haparanda efter 1809: kommunhistoria utgiven med anledning av Haparandas 150-årsjubileum*. Haparanda: Birkkarlen.
- Hederyd, Olof & Alamäki, Yrjö (red.) (1993). *Tornedalens historia 2: från 1600-talet till 1809*. Haparanda: Kommun.
- Johansson Henning (red.) (1991). *Meän Akateemi – Academia Tornedaliensis. Gräns vad är det? Raja mikä se (o)on, Ráddji Miidat lea*. Årsbok årg.1, 1991. Luleå.
- Kieri, Gunnar (1976). *Av dig blir det ingenting*. Stockholm: Arbetarkultur.
- Kieri, Gunnar (1978). *Jag skall ändå inte stanna*. Stockholm: Arbetarkultur.
- Kieri, Gunnar (1982). *Varför skulle jag ljuga?* Stockholm: Arbetarkultur.
- Kieri, Gunnar (1985). *Är du inte svensk?* Stockholm: Arbetarkultur.
- Lainio, Jarmo (red.) (1996). *Finnarnas historia i Sverige 3: tiden efter 1945*. Stockholm: Nordiska museet.
- Lindmark, Daniel & Sundström, Olle (red.) (2016). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: en vetenskaplig antologi*. Band 1. Skellefteå: Artos och Norma.
- Lindmark, Daniel & Sundström, Olle (red.) (2016). *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: en vetenskaplig antologi*. Band 2. Skellefteå: Artos och Norma.
- Lindskog, Gerda Helena (2005). *Vid svensketens nordliga utposter: om bilden av samerna i svensk barn- och ungdomslitteratur under 1900-talet*. Lund: BTJ förlag.
- Lindskog, Gerda Helena (2010). ”Snölandets fattiga ungdom till hjälp”: om kvinnor och män kring Norrbottens arbetsstugor 1903–1933. Umeå: h:ström - Text & kultur.
- Lundberg, Erik (red.) (2017). *Toleransens mekanismer: en antologi*. Stockholm: Forum för levande historia.
- Muokta, Bror (1996). *Glimtar ur Övertorneå sockens tidigare historia*. [Redigerad av Gunnar Kieri.] Övertorneå kommun.
- Olsson, Uno Fabian (1983). *Folklore i Torne lappmark*. [Kiruna]: Eget förlag.
- Snell, William (1942). *Ur folkundervisningens historia i Torne och Kalix ävdalar 1842–1942: minneskrift*. [Haparanda]: [Emil Sandström]
- SOU 1958:22. *Tornedalsutredningen D. 1 Grundläggande undersökningar av Länsstyrelsen i Norrbottens län*. Stockholm: Socialdepartementet.
Internet: https://weburn.kb.se/metadata/423/SOU_614423.htm
- SOU 1960:37. *Tornedalsutredningen D. 2 Förslag till åtgärder för näringslivets utveckling betänkande av Länsstyrelsen i Norrbottens län*. Stockholm: Socialdepartementet.
Internet: https://weburn.kb.se/metadata/424/SOU_614424.htm

SOU 1960:41. *Samernas skolgång: betänkande angivet av 1957 års nomadskolutredning*. Stockholm: Ecklesiastikdepartementet.

Internet: https://weburn.kb.se/metadata/904/SOU_614904.htm

SOU 2017:60. *Nästa steg?: förslag för en stärkt minoritetspolitik: delbetänkande av Utredningen om en stärkt minoritetspolitik*. Stockholm: Kulturdepartementet.
Stockholm: Wolters Kluwer.

Internet: <http://www.regeringen.se/rattsdokument/statens-offentliga-utredningar/2017/06/sou-201760>

Tarkiainen, Kari (1993). *Finnarnas historia i Sverige 2: inflyttarna från Finland och de finska minoriteterna under tiden 1809–1944*. Stockholm: Nordiska museet.